

Vilniaus universitetas

Filosofijos fakultetas

Psichologijos institutas

Berta Tonkich-Balaikė

Teisės psichologijos magistro studijų programa

**Pareigūnų rizikingo elgesio, aštrių pojūčių siekimo ir nepalankių vaikystės
patirčių sąsajos**

Darbo vadovė: prof. dr. Ilona Laurinaitytė

Vilnius 2022

Turinys

SANTRAUKA	4
SUMMARY	5
SVARBIAUSIOS SĄVOKOS	6
PRATARMĖ	7
1. ĮVADAS	8
1.1. Pareigūnų rizikingo elgesio samprata.....	8
1.1.1. Su sveikata susijęs rizikingas elgesys.....	8
1.1.2. Alkoholio vartojimas tarp teisėsaugos pareigūnų.....	10
1.1.3. Rūkymas tarp teisėsaugos pareigūnų.....	12
1.1.4. Vaistų bei narkotinių medžiagų vartojimas tarp teisėsaugos pareigūnų.....	13
1.2. Nepalankios vaikystės patirtys	14
1.2.1. Nepalankių vaikystės patirčių sąsajos su rizikingu elgesiu	17
1.3. Aštrių pojūčių siekimas bei polinkis į rizikingą elgesį.....	19
1.4. Tyrimo tikslas ir uždaviniai	22
2. TYRIMO METODIKA	23
2.1. Tyrimo dalyviai	23
2.2. Tyrimo instrumentai	23
2.3. Tyrimo eiga.....	25
2.4. Duomenų analizė	26
3. REZULTATAI	27
3.1. Aprašomoji statistika	27
3.2. Sąsajos tarp tyrimo kintamųjų	29
3.3. Skirtumai tarp grupių.....	31
4. REZULTATŲ APTARIMAS	39
4.1. Nepalankios vaikystės patirtys ir sveikatai rizikingas elgesys	39
4.2 Aštrių pojūčių siekimas ir sveikatai rizikingas elgesys	40
4.4. Tyrimo ribotumai ir ateities tyrimų perspektyvos	42
IŠVADOS	44
LITERATŪRA	45
PRIEDAI	54
1 priedas. Informuoto sutikimo pavyzdys	54
2 priedas. Tyrimo kintamųjų Kolmogorov-Smirnov testas ir asimetrijos koeficientas.....	55
3 priedas. Tyrimo dalyvių cigarečių rūkymo skirtumai priklausomai nuo nepalankių vaikystės patirčių ir aštrių pojūčių siekimo	56

4 priedas. Tyrimo dalyvių el. cigarečių rūkymo skirtumai priklausomai nuo nepalankių vaikystės patirčių ir aštrių pojūčių siekimo	57
5 priedas. Tyrimo dalyvių narkotinių medž. ir vaistų ne pagal paskirtį vartojimo skirtumai priklausomai nuo nepalankių vaikystės patirčių ir aštrių pojūčių siekimo.....	58
6 priedas. Tiriamųjų pastarųjų 30 d. cigarečių ir el. cigarečių rūkymo dažnumo grupių palyginimas pagal patirtus nepalankius vaikystės išgyvenimus ir aštrių pojūčių siekimą	59
7 priedas. Rizikingo elgesio formų pasireiškimo skirtumai priklausomai nuo šeimos narių turėtų elgesio, psichologinių ar sveikatos problemų.....	60
8 priedas. Rizikingo elgesio formų pasireiškimo skirtumai priklausomai nuo vaikystėje patirtos tėvų (globėjų) netekties ir tėvų (globėjų) skyrybų.....	61
9 priedas. Nepalankių vaikystės patirčių skirtumai tarp turėjusių ir neturėjusių šeimos disfunkcijas	62
10 priedas. Rizikingo elgesio formų pasireiškimo skirtumai tarp vyrų ir moterų.....	63
11 priedas. Aštrių pojūčių siekimo ir nepalankių vaikystės patirčių skirtumai tarp PD ir PAGD pareigūnų	64
12 priedas. Aštrių pojūčių siekimo bei patirtų nepalankių vaikystės patirčių skirtumai priklausomai nuo darbo pobūdžio	65

SANTRAUKA

Darbo pavadinimas:	Pareigūnų rizikingo elgesio, aštrių pojūčių siekimo ir nepalankių vaikystės patirčių sąsajos
Darbo autorius:	Berta Tonkich-Balaikė
Darbo atlikimo vieta ir metai:	Vilnius, Vilniaus universitetas, 2022
Puslapių skaičius:	65

Teisėsaugos pareigūnų sveikata ir gerovė yra svarbi tiek asmens, tiek bendruomenės lygiu, siekiant išlaikyti tinkamą darbo jėgą, kad būtų laikomasi visuomenės saugumo misijos. Pastebima, kad vis dar trūksta tyrimų, kuriuose būtų tiriami pareigūnų su sveikata susijusio rizikingo elgesio ypatumai. Toks elgesys teoriškai yra siejamas su dvejais veiksniais: nepalankiomis vaikystės patirtimis bei aštrių pojūčių siekimo bruožu. Nepalankios vaikystės patirtys gali turėti neigiamą, ilgalaikį poveikį sveikatai ir emocinei gerovei. Taip pat, manoma, kad sužadinimo siekimo bruožas gali būti motyvas, verčiantis žmones imtis rizikingos veiklos. Šio tyrimo tikslas – išnagrinėti Policijos departamento bei Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento pareigūnų sveikatai rizikingo elgesio sąsajas su aštrių pojūčių siekimo bruožu bei nepalankiomis vaikystės patirtimis. Tyrime iš viso dalyvavo 203 tiriamieji, 140 iš jų buvo Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento pareigūnai, 63 – Policijos departamento pareigūnai. Didžioji dalis tiriamųjų buvo vyrai (66,5 %), vidutinis dalyvių amžius – 41,01 metai (SD = 10,28), vidutinis pareigūnų darbo stažas – 17,36 (SD = 9,75) metų. Pareigūnų alkoholio vartojimo dažnumas išsiskyrė priklausomai nuo jų patirto smurto vaikystėje ypatumų: dažniau patyrę šias nepalankias vaikystės patirtis dažniau vartojo alkoholį. Tuo tarpu dažniau patyrę seksualinį smurtą pareigūnai buvo linkę rečiau vartoti alkoholį. Pareigūnai per pastarąsias 30 d. vartoję alkoholį turėjo aukštesnius aštrių pojūčių siekimo įverčius nei nevartoję. Tokie patys rezultatai buvo ir su narkotinių medžiagų vartojimu: kada nors išbandę narkotines medžiagas pareigūnai turėjo aukštesnius aštrių pojūčių siekimo įverčius nei niekada jų nevartoję. Be to, skyrėsi rūkusių el. cigaretės ir niekada nerūkusių pareigūnų aštrių pojūčių siekimas: kada nors išbandžiusių el. cigaretės pareigūnų aštrių pojūčių siekimas buvo aukštesnis nei niekada nerūkusių. Taip pat pareigūnai vyrai turėjo statistiškai reikšmingai aukštesnius įverčius aštrių pojūčių siekimo skalėje nei pareigūnės moterys. Galiausiai pareigūnų aštrių pojūčių siekimo skalės įverčiai statistiškai reikšmingai didėjo mažėjant pareigūnų amžiui. Tad pareigūnų rizikingo elgesio ryšių su nepalankiomis vaikystės patirtimis ir asmenybės bruožais tyrimai yra aktuali sritis, kuri turi būti plėtojama ateityje siekiant duomenų reprezentatyvumo šioje specifinėje grupėje.

Raktiniai žodžiai: pareigūnai, aštrių pojūčių siekimas, rizikingas elgesys, nepalankios vaikystės patirtys.

SUMMARY

Work title:	Links between officers' risky behavior, sensation seeking, and adverse childhood experiences
Author of the work	Berta Tonkich-Balaikė
Place and year of work :	Vilnius, Vilnius University, 2022
Number of pages:	65

The health and well-being of law enforcement officers is important at both the individual and community levels to maintain a workforce and meet the mission of public security. It is noticeable that there is still a lack of research which investigates health-related risk-taking behavior among law enforcement officers. Such behavior is theoretically associated with two factors: adverse childhood experiences and sensation-seeking. Adverse childhood experiences can have negative, long-term effects on health and emotional well-being. It is also thought that the trait of sensation-seeking may be a motive for people to engage in risky activities. The aim of this study was to examine the links between police officers' and firefighters' health-related risky behavior, sensation-seeking and adverse childhood experiences. A total of 203 participants were investigated, 140 of them were officers of the Fire and Rescue Department and 63 were officers of the Police Department. The majority of the subjects were men (66.5 %), the average age of the participants was 41.01 years ($SD = 10.28$), the average years of work experience was 17.36 years ($SD = 9.75$). The emotional and physical violence experienced by officers in childhood varied according to the frequency of alcohol use: the more frequent was the violence in childhood, the more frequent was alcohol use in adulthood. Officials who reported alcohol consumption in the last 30 days, had higher scores on Sensations Seeking scale than the ones' who did not. The same results were obtained with drug usage: officers who had ever tried drugs had higher rates of sensation-seeking than those who had never used it. In addition, there was a difference in sensation-seeking rates between officers' who had smoked e-cigarettes and those who had never smoked: officers who had ever tried e-cigarettes had a higher level of sensation-seeking than those who had never tried it. Also, men had significantly higher scores on the Sensation Seeking Scale than women. Finally, younger participants were more likely to smoke e-cigarettes than older. Thus, research on the links between officials' risky behaviors, adverse childhood experiences and personality traits is a relevant area that needs to be developed in the future to make the data more representative in this specific group.

Keywords: officers, sensation seeking, risky behavior, adverse childhood experiences.

SVARBIAUSIOS SĄVOKOS

Rizikingas elgesys – toks elgesys, kuris tiesiogiai arba netiesiogiai kelia grėsmę žmogaus sveikatai, gerovei ir ateities raidai bei sėkmei (Zuckerman & Aluja, 2014).

Nepalankios vaikystės patirtys (angl. Adverse Childhood Experiences, sutr. – ACE) – tai stresinės ir traumuojančios vaiką patirtys, tokios kaip bet kokio tipo smurtas, nepriežiūra, smurto tarp šeimos narių ar globėjų stebėjimas, kitos šeimos disfunkcijos, pavyzdžiui, alkoholizmas, psichoaktyvių medžiagų vartojimas artimoje aplinkoje. Kitaip tariant, tai bet kokia patirtis, kuri žaloja vaiko psichikos ir fizinę sveikatą, jo orumą ir normalų vystymąsi (Wande, Mwakanyamale, & Yizhen., 2018).

Aštrių pojūčių siekimo bruožas (angl. Trait of Sensation Seeking) – įvairių, naujų, sudėtingų intensyvių pojūčių ir potyrių siekis bei noras prisiimti fizinę, socialinę, teisinę ir finansinę riziką dėl tokios patirties (Zuckerman, 1994).

PRATARMĖ

Teisėsaugos pareigūnai yra įpareigoti užtikrinti tvarką ir apsaugoti gyvybę bei nuosavybę, jų darbas laikomas vienu iš labiausiai įtemptų ir pavojingiausių. Pareigūnų darbe nuolat kyla pavojus jų gyvybėms ir tik palyginus neseniai pareigūnų sveikata bei gerovė buvo pradėta laikyti prioritetu (Argustaitė-Zailskienė, Šmigelskas, & Žemaitienė, 2020). Pastebėta, kad vis dar trūksta tyrimų, kuriuose būtų tiriami pareigūnų rizikingo elgesio, ypač susijusio su sveikata, ypatumai. Tyrėjai pripažįsta, jog dėl rizikingo elgesio sąsajų su ankstyvu mirtingumu bei sveikatos problemomis, rizikingas elgesys yra aktuali visuomenės sveikatos problema (Bulotaitė ir Zamalijeva, 2016). Dėl šios priežasties svarbu nagrinėti rizikingo elgesio paplitimo bei atsiradimo priežastis. Pastebėta, jog polinkis į rizikingą elgesį gali būti asmenybės bruožas – aštrių pojūčių siekimo (angl. sensation seeking) – išraiška (Zuckerman, 1994). Pasak Zuckerman (1994), aštrių pojūčių siekimo bruožas gali būti motyvas, verčiantis žmones imtis rizikingos veiklos. Be to, nors daug žinoma apie trauminius įvykius vykdamas pareigas, mažiau žinoma apie trauminius išgyvenimus, patirtus anksčiau nei teisėsaugos pareigūnai pradėjo dirbti. Vaikystėje patirtos traumos yra plačiai pripažįstamos kaip svarbios daugelio neigiamų elgesio, psichikos ir fizinės sveikatos pasekmių atsiradimui tolimesniuose gyvenimo laikotarpiuose (McDonald., Prost, Plassmeyer, & Oehme, 2021). Neseniai atliktos sisteminės policijos psichologinių rizikos veiksnių apžvalgos autoriai pažymi, kad ateityje su pareigūnais atliekami tyrimai turėtų apimti vaikystės traumų istoriją (Sherwood et al., 2019).

Atitinkamai šiame darbe siekiama išnagrinėti pareigūnų sveikatai rizikingo elgesio (cigarečių, elektroninių cigarečių rūkymo, alkoholio, narkotinių medžiagų vartojimo bei vaistų vartojimo ne pagal jų paskirtį), aštrių pojūčių siekimo bei nepalankių vaikystės patirčių ypatumus bei tarpusavio ryšius.

Norėčiau išreikšti didelę padėką visiems tyrime dalyvavusiems Policijos departamento bei Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento pareigūnams. Taip pat norėčiau padėkoti savo darbo vadovei Ilonai Laurinaitytei, Policijos departamento žmogiškųjų išteklių valdybos psichologų skyriaus vedėjai Loretai Vaičiulei ir Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento žmogiškųjų išteklių valdymo skyriaus patarėjai Donatai Kabelytei už suteiktą pagalbą įgyvendinant tyrimą.

1. ĮVADAS

1.1. Pareigūnų rizikingo elgesio samprata

Literatūroje apie teisėsaugos pareigūnus, rizikingas elgesys, toks kaip rūkymas, alkoholio bei psichotropinių medžiagų vartojimas, dažnai minimas kaip netinkama pareigūnų įveikos strategija, skirta sąmoningai ar nesąmoningai reguliuoti neigiamas emocines būsenas, kurias sukelia patiriamas stresas (Davis, Ruiz, Glynn, Picariello, & Walley, 2014). Karjera teisėsaugos srityje yra daug labiau įtempta nei daugelis kitų profesijų. Negydomas užsitęsęs stresas gali padaryti žalos pareigūnams: pasikartojantis stresas dažnai būna susijęs su daugybe neigiamų fizinės ir psichologinės sveikatos pasekmių (Fritz, 2019). Pareigūnai, kuriems nepavyksta surasti veiksmingų įveikos strategijų, padedančių jiems sumažinti įtampą, turi didesnę riziką susirgti depresija, pasižymėti probleminiu alkoholio bei narkotikų vartojimu (Chopko, Palmieri, & Adams, 2013). Atsižvelgiant į policijos streso poveikį pareigūnų sveikatai ir visuomenės saugumui, labai svarbu suprasti, kaip pareigūnai reaguoja į įtampą keliančias situacijas. Nors esamos policijos literatūros, kurioje aprašomas neigiamas įtampos poveikis, yra gausu, daugelis tyrimų nesigilino į priežastinius ryšius. Teoriškai pagrįstų tyrimų, nagrinėjančių sudėtingus priežastinius mechanizmus, kurie yra pareigūnų įtampos, depresijos ir narkotikų vartojimo pagrindas, trūkumas neleidžia mokslininkams ir praktikams sukurti veiksmingų įtampos prevencijos, intervencijos ir mokymo programų (Fritz, 2019).

1.1.1. Su sveikata susijęs rizikingas elgesys

Su sveikata susijęs rizikingas elgesys apibrėžiamas kaip toks, kuris tiesiogiai arba netiesiogiai kelia grėsmę žmogaus sveikatai, gerovei ir ateities raidai bei sėkmei (Zuckerman & Aluja, 2014). Rūkymas, piktnaudžiavimas alkoholiu, mažas fizinis aktyvumas, nesaugūs lytiniai santykiai, netinkamos dietos bei gydytojų rekomendacijų nesilaikymas yra laikomi vieni iš pagrindinių ankstyvos mirties priežasčių (World Health Organization, sutr. – WHO, 2013). Kiti rizikingo elgesio tipai, kuriuos dažnai išskiria autoriai yra psichoaktyvių medžiagų vartojimas, vairavimas apsvaigus nuo alkoholio, saugos diržų nesegėjimas automobilyje ir pan. (Bulotaitė ir Zamalijeva, 2016).

Dabartiniu metu vis dažniau yra susiduriama su narkotikų bei alkoholio vartojimo problema. Šios problemos yra pasaulinio masto ir vis daugiau nagrinėjamos. Aleksaitė (2020) tyrė asmenis, kurie gydėsi LSMUL Kauno klinikose psichiatrijos skyriuje. Jos tyrimas atskleidė, kad 31,7 proc. respondentų bent kartą per savaitę vartojo alų, 4,3 proc. – vyną arba šampaną, 6,7 proc. bent kartą per savaitę vartojo degtinę ir kitus stipriuosius alkoholinius gėrimus. Autorė pastebėjo, kad tiriamųjų vartojimo įpročiams įtaką darė gyvenamoji vieta, psichosocialiniai veiksniai tiriamųjų šeimose bei šeimos socioekonominė padėtis. Šio tyrimo metu taip pat buvo nustatyta, kad vaikinai dažniau nei merginos nurodė rūkantys tabako gaminius ar elektronines cigaretes, dažniau vartojo marihuaną ar hašišą (Aleksaitė, 2020). Karpuškienė, Rastėnienė ir Liepuonius (2019) tyrė lietuvių alkoholio gėrimo

įpročius bei aplinką naudodamiesi 2016 m. atliktos reprezentatyvios apklausos rezultatais. Tyrėjai nutatė, kad tyrimo savaitę iš 1113 respondentų, 639 teigė vartoję alkoholį, vidutiniškai išgerdami 7,5 standartinius alkoholio vienetus. Apklausos dalyviai buvo paskirstyti pagal grupes: girtaujančiųjų grupę (tų, kurie vartoja alkoholinius gėrimus 2 – 4 kartus per savaitę bei suvartoja 20 ir daugiau standartinių alkoholio vienetų) sudarė 5,7 proc. visų geriančiųjų. Reguliariai vartojančių alkoholį grupę (tų, kurie vartoja alkoholį kiekvieną savaitę, tačiau mažiau nei 19 standartinių alkoholio vienetų) sudarė 7,7 proc., o didžioji dalis respondentų (44 %) pateko į proginių alkoholio vartotojų grupę (tų, kurie vartoja alkoholį kartą per mėnesį ar rečiau) (Karpuškienė ir kt., 2019).

Pasaulinės narkotikų prevencinės organizacijos nuolatos atlieka tyrimus, bandydamos atsakyti į klausimus, kodėl narkotikų paplitimas vis didėja, kokios prevencinės priemonės yra veiksmingos bei kaip jos veikia (Virbalis, 2014). Neteisėtas narkotikų vartojimas siejamas su daugeliu žalingų sveikatos padarinių, tokių kaip lytiniu keliu plintančios ligos, žmogaus imunodeficito virusas ir virusinis hepatitas (Dube, 2003). Be to, narkotikų vartojimas sietinas su padidėjusia savižudybės, motorinių transporto priemonių avarių rizika, su sutrikusiais šeimos ir bendraamžių santykiais bei bendrai socialinėmis problemomis (Chung, et al., 2010).

Nemedicininis receptinių vaistų vartojimas, paprastai apibrėžiamas kaip vaistų vartojimas be recepto arba vartojimas dėl kitų priežasčių nei jų paskirtis (Martins & Ghandour, 2017). Toks reiškinys taip pat kelia visuotinį susirūpinimą, kurį pirmiausia lemia didelis ir populiarėjantis nemedicininis receptinių opioidų vartojimas tarp jaunų žmonių. Receptiniai vaistai yra legalūs, todėl paprastai yra lengviau prieinami nei dauguma nelegalių narkotikų (Martins & Ghandour, 2017). Tad nemedicininiam vartojimui reikia skirti ypatingą dėmesį, atsižvelgiant į didelį piktnaudžiavimo potencialą ir daugybę blogos sveikatos pasekmių, kurios skiriasi priklausomai nuo vaistų tipo. Nemedikamentinis receptinių stimuliatorių vartojimas gali sukelti nereguliarų širdies ritmą, hipertenziją, širdies ir kraujagyslių sistemos nepakankamumą, insultą ir traukulius, o nemedikamentinis receptinių opioidų vartojimas gali sukelti kvėpavimo sunkumus ir perdozavimą (Upadhyaya et al., 2010). Neseniai atlikta apžvalga parodė, kad visame pasaulyje padaugėjo mirčių nuo receptinių opioidų, išskyrus Australiją (Martins & Ghandour, 2017). Europoje receptiniai opioidai lemia tris ketvirtadalius mirčių perdozavus, o tai sudaro 3,5 proc. visų 15–39 metų amžiaus žmonių mirčių (Martins & Ghandour, 2017). Kai kurių tyrimų duomenimis, nemedicininis stimuliatorių ir receptinių opioidų vartojimas paaugliams ir jauniems suaugusiesiems taip pat susijęs su padidėjusiu kenksmingu kitų medžiagų vartojimu, pranešimais apie psichiatrinius simptomus, psichikos sutrikimus ir mintis apie savižudybę (Zahlan, Ghandour, Yassin, Afifi, & Martins, 2014).

Tabako vartojimas, ypač cigarečių rūkymas, yra pagrindinė ankstyvos mirties ir ligų priežastis: pasaulyje kasmet nuo tabako sukeltų ligų miršta beveik penki milijonai žmonių, vien tik Jungtinėse Valstijose kasmet rūkymas sukelia beveik 18 proc. visų mirčių (Arshavsky, Ert, &

Yechiam, 2013). Nepaisant to, nemažai daliai žmonių rūkymas yra kasdienis įprotis. Atsižvelgiant į Lietuvos oficialios statistikos duomenis, 2019 m. 18,9 proc. Lietuvos gyventojų pranešė, jog rūko kasdien, 4,8 proc. teigė, jog rūko kartais (Lietuvos statistikos departamentas, 2020). Atsižvelgiant į akivaizdžias neigiamas rūkymo pasekmes, išliekantis nemažas rūkančiųjų skaičius paskatino mokslininkus siekti geriau suprasti žmonių sprendimą rūkyti bei ieškoti galimų su rūkymu susijusių bruožų. Natūralu, kad pirmoji mintis, kuri jiems kilo, jog priežastis yra rūkančiųjų požiūris į riziką (Slovic, 2000). Tačiau yra įrodymų, kad rūkantieji gerai žino apie rūkymo riziką. Slovic (2000) teigia, kad jie neteisingai interpretuoja riziką. Iš tiesų, kai kurie tyrimai parodė, kad rūkantys asmenys yra dar labiau informuoti apie rūkymo riziką nei nerūkantys (Stephoe et al., 2002). Šios išvados gali reikšti, kad rūkantieji paprastai nėra jautrūs rizikai. Remiantis šiais argumentais, tyrimai parodė, kad, palyginti su nerūkiančiais, rūkantieji labiau linkę elgtis rizikingai. Pavyzdžiui, rūkantieji dažniau patenka į eismo įvykius, rečiau prisiseiga saugos diržą ir labiau linkę į rizikingą seksualinį elgesį (Arshavsky et al., 2013)

1.1.2. Alkoholio vartojimas tarp teisėsaugos pareigūnų

Priklausomybė nuo alkoholio yra didžiausia sveikatos ir politikos problema Lietuvoje. 2016 metais Lietuvos vyrų priklausomybė nuo alkoholio buvo 8,9 proc., moterų – 1,6 proc. (WHO, 2019). Šalis kovoja su dideliu alkoholio sukeliamu ligų ir mirtingumo lygiu.

Policijos darbas paprastai vertinamas kaip daug pastangų reikalaujantis užsiėmimas, dėl kurio darbuotojai susiduria su įtampa, kuri gali būti susijusi su neigiamu poveikiu sveikatai, pavyzdžiui, priklausomybe nuo alkoholio, ir esant probleminio alkoholio vartojimo situacijai šalyje, galima tikėtis, kad policijos pareigūnai bus ypač pažeidžiami, tačiau empirinių duomenų, patvirtinančių šį ryšį, trūksta (Žukauskas, Rukšenas, Grigaliuniene, Burba, & Mitchell, 2009).

Panašiai ir ugniagesiai yra pažeidžiami, tačiau nepakankamai ištirta grupė, kuri dažnai vartoja alkoholį ir juo piktnaudžiauja (Bacharach, Bamberger, & Doveh, 2008). Iš tiesų, pavojingo alkoholio vartojimo dažnis (apibrėžiamas kaip alkoholio vartojimo būdas, dėl kurio asmuo rizikuoja turėti neigiamų pasekmių sveikatai) tarp ugniagesių yra didesnis lyginant su bendra populiacija (Gallagher, Smith, Tran, & Vujanovic, 2018). Tiksliau, 58 proc. ugniagesių ir 40 proc. savanorių ugniagesių teigė, kad esant progai jie vartoja bent tris alkoholinius gėrimus per vieną kartą (Stanley, Boffa, Hom, Kimbrel, & Joiner, 2017). Taip pat pastebėta, kad ugniagesių girtavimo ir pavojingo alkoholio vartojimo paplitimas siekia atitinkamai 58 proc. ir 14 proc. (Carey, Al-Zaiti, Dean, Sessanna, & Finnell, 2011). Be to, senesni tyrimai atskleidė, kad maždaug 47 proc. ugniagesių galimai turi problemų, susijusių su alkoholio vartojimu (North et al., 2002). Toks didelis pavojingo alkoholio vartojimo lygis buvo susijęs su vairavimu apsvaigus, psichikos sutrikimais ir psichikos sutrikimų simptomais (tokiais kaip depresija, potrauminis streso sutrikimas, mintys apie savižudybę, savižudiškas elgesys) ir didesne tikimybe susižaloti darbe (Stanley et al., 2017). Nepaisant kai kurių

tyrimų rezultatų apie padidėjusį pavojingo alkoholio vartojimo dažnį tarp ugniagesių, kai kuriuose tyrimuose nustatyta, kad ugniagesių pavojingo alkoholio vartojimo lygis yra santykinai mažas (Carleton et al., 2018). Neaišku, ar prieštaringi rezultatai yra susiję su pranešimo šališkumu, kultūriniais skirtumais ar ugniagesių grupių unikalumu. Vis dėlto šios populiacijos tyrimuose tebėra gana daug neaiškumų, susijusių su alkoholio vartojimo priežasčių aiškinimu.

Argustaitės-Zailskienės ir kolegų (2019) tyrimas buvo vienas iš nedaugelio, nagrinėjančių Lietuvos policijos pareigūnų priklausomybės nuo alkoholio riziką. Tyrėjai pastebėjo, kad ilgesnė tarnyba teisėsągoje ir didelė trauma yra susijusi su padidėjusia policijos darbuotojų priklausomybės nuo alkoholio rizika. Iš esmės šie rezultatai atrodo logiški, kadangi ilgesnis policijos darbas gali turėti įtakos alkoholio vartojimui, nes suteikia daugiau galimybių įsitraukti į traumuojančius įvykius ir atsiranda vis gilesnis pasinėrimas į policijos kultūrą (Argustaitė-Zailskienė et al., 2019). Be to, nustatyta, kad padidėjusios priklausomybės nuo alkoholio rizikos dažnis yra 5,2 proc. tarp vyrų ir 1,0 proc. tarp moterų. Atrodo, kad priklausomybės nuo alkoholio dažnis tarp policijos pareigūnų yra panašus ir kituose tyrimuose (Yuan et al., 2011).

Siekdami tęsti mokslinius tyrimus apie alkoholio vartojimo ir piktnaudžiavimo pobūdį, mokslininkai aptinka vis daugiau motyvacinių modelių, kurie taikomi narkotikų vartojimo elgesiui tirti, privalumų (Cooper, Frone, Russell, & Mudar, 1995). Taikant šį metodą pripažįstama, kad yra daug alkoholio vartojimo motyvų, plačiai suskirstytų: 1) į požiūrį orientuotus motyvus, tokius kaip socialiniai motyvai (t.y. alkoholio vartojimas siekiant socialinio atlygio) ir pastiprinimo motyvus (angl. enhancement motives) (t.y. alkoholio vartojimas siekiant pagerinti nuotaiką ar gerovę); 2) į vengimą orientuotus motyvus, įskaitant įveikos motyvus (angl. coping motives) (t.y. alkoholio vartojimas siekiant sumažinti ar reguliuoti neigiamą nuotaiką) ir atitikties motyvus (angl. conformity motives) (t.y. alkoholio vartojimas siekiant išvengti socialinio atstūmimo). Motyvaciniai modeliai teigia, kad skirtingi motyvai teoriškai gali būti susiję su įvairiais vartojimo aspektais (pvz., priklausomybę sukeliančiu vartojimu, abstinencijos simptomais, potraukiu), taip pat su tam tikro tipo problemomis (pvz., psichologiniais sutrikimais) (Cooper, 1994).

Pastebėta, kad skausmas gali paskatinti alkoholio vartojimą dėl alkoholio analgetinių savybių (Zale, Maisto, & Ditre, 2015). Kalbant apie specifinius alkoholio vartojimo motyvus, stipresnio skausmo išgyvenimas siejamas su socialiniais motyvais ir įveikos motyvais (Zale et al., 2015). Be to, pastebėta, kad asmenys, patiriantys stipresnį skausmą, naudoja įveikos strategijas susijusias su problematišku ir neproblematišku alkoholio vartojimu, kas savo ruožtu yra susiję su didesne sveikatos problemų rizika (Brennan, Schutte, & Moos, 2005). Cross ir Ashley (2004) teigė, kad pareigūnai, kurie po traumuojančių įvykių linkę vengti ar ignoruoti savo emocijas, gali pradėti vartoti alkoholį, kad palengvėtų. Be to, autoriai pastebėjo, kad šie pareigūnai gali net nesuvokti, kad geria bandydami sumažinti streso ir traumų sukeltą nerimą.

1.1.3. Rūkymas tarp teisėsaugos pareigūnų

Pastebėta, kad daugelyje šalių rūkymas yra dažnesnis teisėsaugos pareigūnų tarpe nei bendrojoje populiacijoje (Basaza et al., 2020). JAV cigarečių rūkymo paplitimas tarp policijos pareigūnų 2016 m. buvo 16,7 proc., palyginti su 15,5 proc. visų gyventojų tarpe, o Australijoje – 19,4 proc., palyginti su 14,5 proc. nacionaliniu mastu (Jamal, Phillips, & Gentzke, 2018). Rūkantys policijos pareigūnai dažniau suserga, jų tarpe dažniau atsiranda pravaikštos taip pat pastebima ir ankstesnis išėjimas į pensiją (Basaza et al., 2020). Atsižvelgiant į svarbų policijos vaidmenį teisėsaugoje, tyrėjai atkreipia dėmesį, jog aukšti rūkymo rodikliai kelia riziką tinkamam visuomenės saugumo užtikrinimui, todėl jie pateikė pasiūlymą, jog policijos departamente reikėtų laikytis nerūkymo politikos (Basaza et al., 2020).

Ugniagesiai turi reaguoti į ekstremalias situacijas akimirksniu ir dažnai susiduria su pavojingomis ir sudėtingomis darbo sąlygomis. Dėl šios priežasties kai kuriuose šalyse, pavyzdžiui, JAV, priešgaisrinėje tarnyboje didelis dėmesys skiriamas sveikatos gerinimo skatinimui, įskaitant ugniagesių skatinimą nevertoti tabako. Pavyzdžiui, Priešgaisrinės tarnybos jungtinė darbo valdymo sveikatingumo iniciatyva (angl. Fire Service Joint Labor Management Wellness Fitness Initiative), siūlo, kad visi skyriai priimtų tokią tabako vartojimo politiką: visi nauji ugniagesių tarnybos kandidatai turi būti nenaudojantys tabako gaminių visą tarnybos skyriuje laiką. Esami ugniagesių tarnybos darbuotojai negali naudoti tabako gaminių (cigarečių, cigarų ir (arba) kramtomojo tabako) darbo vietoje, priešgaisrinės tarnybos transporto priemonėse arba treniravimosi patalpose (Haddock et al., 2011).

Pastebėta, kad cigarečių rūkymo paplitimas tarp ugniagesių yra sąlyginai mažas, palyginti su plačiąja visuomene (Haddock et al., 2011). Pavyzdžiui, Kales, Soteriades, Christoudias ir Christiani (2003) atliko tyrimą JAV septyniose valstijose ir nustatė, kad ugniagesių vyrų cigarečių vartojimo lygis svyravo nuo 16,9 proc. iki 24,3 proc. Didelė dalis dabartinių rūkančiųjų bandė mesti rūkyti metai prieš tyrimą ir artimiausiu metu planavo dar vieną bandymą mesti rūkyti. Taigi, rūkantieji priešgaisrinėje tarnyboje yra motyvuoti mesti rūkyti. Statistiniai modeliai, atlikti su ugniagesiais gelbėtojais, rodo, kad rūkantys asmenys turėjo daug daugiau nuotaikos ir alkoholio problemų, palyginti su niekada nerūkiusiais, o kai kurie iš šių skirtumų buvo stebėtinai dideli. Pavyzdžiui, dabartiniams rūkantiems asmenis beveik šešis kartus dažniau buvo diagnozuotas nerimo sutrikimas ir buvo stebima keturis su puse karto didesnė tikimybė vairuoti neblaiviams (Kales et al., 2003).

Gana neseniai atsirado paprastų cigarečių alternatyva – elektroninės cigaretės. Elektroninės cigaretės (sutr. el. cigaretės) gamina aerzolių, kurie nikotiną ir kvapiąsias medžiagas paskirsto vartotojams įkvėpus. Jų vartojimas yra gana paplitęs tarp jaunų žmonių: 2013–2014 m. Nacionalinio suaugusiųjų tabako tyrimo (angl. National Adult Tobacco Survey) duomenimis, elektroninių cigarečių vartojimo paplitimas buvo 13,6 proc. tarp 18–24 metų amžiaus asmenų (Shin, Conley,

Ksinan Jiskrova, & Wills, 2019). Be to, remiantis „Monitoring the Future“ tyrimu, elektroninių cigarečių vartojimas aplenkė paprastų cigarečių rūkymą JAV jaunimo tarpe (Shin et al., 2019). Nors elektroninių cigarečių rūkymo paplitimas plačiojoje visuomenėje yra gana didelis, tačiau elektroninių cigarečių rūkymo paplitimas tarp teisėsaugos pareigūnų yra mažai tirtas. Jankowski ir kolegos (2021) tyrė Lenkijos policijos pareigūnus ir pastebėjo, kad el. cigarečių vartojimas labiausiai paplitęs tarp jaunų pareigūnų (20-29 metų). Taip pat tyrėjai pastebėjo, kad bendrai el. cigarečių rūkymas nėra labai paplitęs tarp Lenkijos pareigūnų – 3,1 proc. respondentų teigė retkarčiais rūkantys el. cigaretes, 3,5 proc. pareigūnų vyrų bei 2,5 proc. pareigūnų moterų teigė rūkantys kasdien.

1.1.4. Vaistų bei narkotinių medžiagų vartojimas tarp teisėsaugos pareigūnų

Nors policijos pareigūnų narkotikų vartojimo problemos mastą sunku nustatyti ir išmatuoti, manoma, kad tai kelia rimtą problemą (Gorta, 2009). Pareigūnų narkotikų vartojimas gali neigiamai paveikti atskirų pareigūnų sveikatą, profesionalumą ir veiksmingumą, taip pat visos organizacijos įvaizdį bei bendrai visuomenės saugumą. Svaru atkreipti dėmesį, jog pareigūnai, vartojantys narkotines medžiagas, ne tik neteisėtai jas vartoja, bet ir neteisėtais būdais jas įsigyja. Tai kenkia jų padėčiai bei kelia riziką įsitraukti į rimtesnius korupcinius veiksmus (Gorta, 2009). Narkotikų vartojimas taip pat gali sumažinti pareigūnų motyvaciją atlikti savo pareigas, užtikrinant teisingumą susijusį su narkotikų platinimu ir vartojimu (Gorta, 2009). Nepaisant tarptautinio susidomėjimo šia tema, buvo atlikta mažai tyrimų siekiant geriau suprasti, kodėl kai kurie pareigūnai vartoja narkotikus, su jų vartojimu susijusias aplinkybes ir ką galima padaryti, kad būtų sumažintas toks vartojimas.

Chopko ir kiti (2013) pastebėjo didesnę policijos pareigūnų psichoaktyviųjų ir psichotropinių medžiagų vartojimo lygį, palyginti su plačiąja visuomene. Nustatyta, kad policijos pareigūnai dažniausiai vartoja kofeiną, nikotiną, alkoholį, barbitūratų (angl. barbiturates), benzodiazepinus, kanapes ir opioidus. Jungtinės Karalystės policijos pareigūnų tyrimai suteikė šiek tiek įžvalgų apie jų narkotikų vartojimą. Wilson, Ashton ir Sharp (2001) atkreipė dėmesį į tai, kad nelegalias narkotines medžiagas vartoję pareigūnai buvo jauni ir neilgai dirbantys, bendrai domėjosi šokių muzika ir policijos darbą laikė darbu, o ne karjera. Pokalbių metu šie pareigūnai pasipasakojo, kad kartais jiems iškyla dilema, kai jie turi rinktis tarp savo einamų pareigų tinkamo vykdymo ir asmeniniu įsitikinimu bei pažįstamų žmonių: vienas tyrime dalyvavęs pareigūnas papasakojo, jog užuot laikydamasis įstatymų, jis informuodavo savo draugus, ką daryti, jei jie būtų suimti (Wilson et al., 2001).

Ugniagesių pagrindinis darbas yra gesinti degančius pastatus bei organizuoti civilių gelbėjimo darbus. Ugniagesiams gresia tokia pati trauminė psichologinė rizika kaip ir policijos pareigūnams, tačiau jiems gresia papildoma fizinė, sunkių nudegimų, dūmų įkvėpimo, plaučių pažeidimo ir kitų sužalojimų darbo metu rizika. Dėl ilgų 24 valandų pamainų ir traumuojančių iškvietimų daugybei ugniagesių atsiranda psichikos sveikatos problemos, tokios kaip potrauminio streso sutrikimas (sutr. PTSS), ūminio streso sutrikimas (angl. acute stress disorder) ir depresija (Davis et al., 2014). Kai

kurie žmonės, kovojantys su šiomis problemomis, pradeda piktnaudžiauti narkotikais, vaistais ar alkoholiu, naudodami tai, kaip simptomus malšinančias priemones. Nacionalinis narkotikų vartojimo ir sveikatos tyrimas atskleidė, kad net 10 proc. ugniagesių galimai piktnaudžiauja receptiniais vaistais (Davis et al., 2014).

1.2. Nepalankios vaikystės patirtys

Nepalankios vaikystės patirtys (angl. Adverse Childhood Experiences, sutr. – ACE) – tai stresinės ir traumuojančios vaiką patirtys, tokios kaip, bet kokio tipo smurtas, nepriežiūra, smurto tarp šeimos narių ar globėjų stebėjimas, kitos šeimos disfunkcijos, pavyzdžiui, psichoaktyvių medžiagų vartojimas artimoje aplinkoje. Kitaip tariant, tai bet kokia patirtis, kuri žaloja vaiko psichikos ir fizinę sveikatą, jo orumą ir normalų vystymąsi. Tokie negatyvūs patyrimai dažniausiai pasireiškia vaikams iki 18 metų, nepriklausomai nuo jų rasės, regiono, socioekonominės klasės (Wande et al., 2018).

Prievarta prieš vaikus ir nepriežiūra dažniausiai nevyksta kaip pavieniai įvykiai, dažniausiai jie yra patiriami pakartotinai ir vienu metu įvairiomis formomis (Trickett, 1998). Daugelio netinkamo elgesio rūšių patirtis siejama su didesne sutrikimų išsivystymo tikimybe, nei patiriant vieną netinkamo elgesio formą (Higgins & McCabe, 2000). Netinkamas elgesys su vaiku gali būti periodinis arba pasikartojantis, ypač jei vaikas nėra paimamas iš tokios aplinkos, kurioje įvyko pirmieji smurto protrūkiai. Faktas, kad kai kuriose kultūrose tėvai ir kiti globėjai fizinės bausmės ir psichologinius priekaištus laiko būtina drausmės forma savo vaikams, dar labiau apsunkina situaciją (Lansford & Dodge, 2008).

Bendrai pastebima, kad dėl prievartos prieš vaikus ir nepriežiūros sutrinka vaikų smegenų raida, o tai turi ilgalaikių padarinių pažinimo, kalbos ir akademiniam gebėjimams (Watts-English, Fortson, Gibler, Hooper, & De Bellis, 2006). Asmenys, kurie patyrė traumuojančius įvykius vaikystės laikotarpiu, dažniau turi daugiau fizinės ir psichikos sveikatos problemų, nei tie, kurie to nepatyrė (Stimburytė, 2020). Vaikystėje išgyventos neigiamos patirtys gali daryti tiesioginį ir netiesioginį žalojantį poveikį vaikams. Fiziologiniuose ir biomolekuliniuose tyrimuose nustatyta, jog vaikystėje patiriamas lėtinis stresas sukelia nervų, endokrininės ir imuninės sistemos pokyčius, dėl ko kai kuriais atvejais sutrinka socialinis, emocinis ir kognityvinis funkcionavimas (Stimburytė, 2020). Goodman, Joyce ir Smith (2011) atkreipė dėmesį, kad vaikams, prieš kuriuos smurtauojama arba naudojama prievarta, gresia didesnė psichologinių, elgesio ir fizinių problemų rizika, taip pat neigiamos ilgalaikės ekonominės pasekmės, tokios kaip mažesnės pajamos. Taip pat kai kurie tyrėjai pastebėjo, kad skirtingi netinkamo elgesio tipai buvo labai susiję su skirtingomis neigiamomis pasekmėmis suaugus (Henke & Hsu, 2018). Pavyzdžiui, seksualinė prievarta vaikystėje buvo susijusi su seksualinėmis problemomis suaugus, emocinė prievarta - su žemu savęs vertinimu ir fizinė prievarta – su santuokos problemomis (Henke & Hsu, 2018).

Norman ir kolegų (2012) meta analizė, atlikta ekonomiškai išsivysčiusiose šalyse, parodė, kad 54 proc. tyrimo dalyvių, kurie patyrė fizinį smurtą vaikystėje, buvo labiau linkę į depresijos sutrikimus, o 92 proc. iš jų buvo linkę vartoti narkotikus. Asmenys, patyrę emocinę prievartą ar nepriežiūrą, turi dar didesnę tikimybę susirgti depresijos sutrikimais (angl. Depressive disorders) (Norman et al., 2012). Dėl neigiamų vaikystės patirčių, įskaitant prievartą, nepriežiūrą ir buitines sutrikimus, vaikas nebeturi saugių santykių, dėl ko kyla pavojus, kad vaikai gali patirti ilgalaikį stresą, vadinamą „toksišku stresu“ (angl. toxic stress). Empiriniai duomenys patvirtina požiūrį, kad ankstyvas dėl patiriamos prievartos vaikystėje atsiradęs „toksiškas stresas“ paaiškina kai kurias neigiamas, per gyvenimą išliekančias, nepalankias pasekmes (Johnson, Riley, Granger, & Riis, 2013).

Jejeebhoy ir Bott (2003) nustatė, kad tie, kurie patyrė seksualinę prievartą vaikystėje, suaugę taip pat dažniau patiria seksualinę prievartą bei dažniau išreiškia rizikingą seksualinį elgesį. Buvo įrodyta, kad vaikų seksualinė prievarta yra susijusi su depresijos, priklausomybės nuo alkoholio ar narkotikų, panikos sutrikimų, potrauminio streso sutrikimų ir savižudybių rizika viso gyvenimo metu (Dube, Anda, Felitti, Edwards, & Croft, 2002). Be to, buvo pastebėta, kad suaugusios moterys, kurios patyrė seksualinę prievartą vaikystėje, išreiškia daugiau sutrikusio seksualinio elgesio, jas patraukia homoseksualinės patirties paauglystėje paieškos ir yra labiau linkusios nukentėti pakartotinai nei moterys prieš kurias nebuvo smurtauta (Dube et al., 2002).

Taip pat nustatyta, kad fizinis smurtas yra susijęs su daugybe psichologinių problemų: gilia depresija, priklausomybe nuo alkoholio ir išorinėmis problemomis (Miller-Perrin, Perrin, & Kocur, 2009).

Panašus į fizinį smurtą ir seksualinę prievartą yra psichologinis smurtas, kuris, yra tiek pat pavojingas ir gali aukoms sukelti fizines ir psichologines sveikatos problemas (Ramiro, Madrid, & Brown, 2010). Asmenys, patyrę psichologinę prievartą, labiau linkę susirgti lėtinėmis fizinėmis ir psichologinėmis ligomis, tokiomis kaip depresija, traumos, priklausomybė nuo narkotikų ir alkoholizmas (Ramiro et al., 2010). Psichologinis smurtas taip pat gali sukelti žemą savivertę, dėl kurios gali sumažėti pajėgumai kovoti su būsimų smurtinių įvykių padariniais (Walker, 1994).

Be to, namų ūkio veiklos sutrikimai, tokie kaip gyvenimas su šeimos nariu, kuris turi alkoholio, narkotinių medžiagų priklausomybę, turintis psichikos sutrikimų arba kuris buvo įkalintas dėl tam tikrų nusikaltimų, gali turėti įtakos asmenų tolimesniam gyvenimui. Pavyzdžiui, vaikai, gyvenantys su vartojančiais narkotines medžiagas šeimos nariais, turi didesnę agresijos, nusikalstamumo, adrenalino ieškojimo, hiperaktyvumo, impulsyvumo ir nerimo lygius, palyginti su vaikais, neturinčiais tokios istorijos (Dube et al., 2006). Šeimos narių priklausomybės nuo alkoholio istorija taip pat numato prastą paauglių neuropsichologinį funkcionavimą (Dube et al., 2006). Tas pats pasakytina ir apie situacijas, kai vaikas auga šeimoje, kur smurtas yra įprasta patirtis, arba kai tėvai yra išsiskyrę. Tyrimai parodė, kad vaikams, gyvenusiems su smurtu artimoje aplinkoje,

pasireiškia nerimo ar potrauminio streso sutrikimai (Ramiro et al., 2010). Ramiro, ir kolegos (2010) teigia, kad šiems vaikams gresia didelė įstatymų pažeidimo, piktnaudžiavimo narkotikais, mokyklos praleidinėjimu ir santykių problemų rizika.

Šie autoriai taip pat teigia, kad psichologinė prievarta ir nepriežiūra buvo dažniausiai užregistruotos nepageidaujamos vaikystės patirties formos (Ramiro et al., 2010). Tai nėra neįprasta, nes psichologinis smurtas laikomas visų rūšių prievartos pagrindu (Dube et al., 2006). Jei asmuo patiria fizinę ar seksualinę prievartą, jis natūraliai išgyvena ir emocinę prievartą. Be to, tėvai iš besivystančių šalių taip pat gali nepaisyti pagrindinių savo vaikų poreikių, nebūtinai tyčia, bet dėl skurdo ir su tuo susijusių socialinių išlaidų. Skurdas pats savaime kelia didelį stresą ir gali bloginti sveikatą bei lėtinti vystymąsi. Tai yra kritinė problema neturtingose šalyse, kur riba tarp skurdo ir nepriežiūros išlieka dviprasmiška. Nesubrendęs vaikas materialų nepriteklių gali interpretuoti kaip tėvų globos ir meilės trūkumą (Ney, Fung, & Wickett, 1994). Ney, ir kitų (1994) manymu, nepatenkinus biologinių poreikių ir atsiradus kitiems netinkamo elgesio tipams, jie gali būti dar pavojingesni. Panašu, kad nepriežiūrą patyręs vaikas tampa dar pažeidžiamesnis vėlesnėms neigiamoms patirtims.

Dideliuose tyrimuose JAV ir Švedijoje, tiriant dešimt ar mažiau nepalankios vaikystės patirties tipų, nustatyta, kad iki 18 metų 41–54 proc. dalyvių buvo patyrę vieną ar daugiau nepalankių vaikystės patirčių, o 11–13 proc. patyrė tris ar daugiau ACE (Almuneef et al., 2016). Naudodamiesi reprezentatyviais 95 677 JAV vaikų duomenimis apie aštuonis nepalankios vaikystės patirties tipus, mokslininkai nustatė, kad priklausomai nuo valstijos, 44–61 proc. vaikų nepatyrė nepalankių vaikystės patirčių, 31–42 proc. patyrė vieną arba dvi, o procentas vaikų, patyrusių tris ar daugiau nepalankių vaikystės patirčių tipų, svyravo nuo 7 proc. iki 17 proc. (Almuneef et al., 2016). Lietuvoje atliktas tyrimas su studentų intimi, parodė, kad mūsų šalyje nepalankių vaikystės patirčių patyrimas yra gana dažnas reiškinys: 68 proc. tiriamųjų vaikystėje patyrė emocinį smurtą, 65 proc. patyrė emocinę nepriežiūrą ir beveik pusė tyrimo dalyvių (49 %) patyrė fizinį smurtą (Laurinaitytė, Assini-Meytin, & Čunichina, 2022). Taip pat tyrimas parodė, kad tik 8,7 proc. nepatyrė nė vieno ACE, o 48,9 proc. patyrė 4 ar daugiau nepalankių vaikystės patirčių formų (Laurinaitytė et al., 2022).

Pradėję darbą policijoje, pareigūnai patiria daugybę traumų ir streso veiksnių. Jie mato daugybę nepalankių vaikystės įvykių, kuriuos jie patys galėjo patirti, pavyzdžiui, sumuštus vaikus, smurtaujančius tėvus ir nepriežiūrą. ACE gali sustiprinti stresinį ar trauminį poveikį policininkams ir sukelti psichopatologiją (Violanti et al., 2017). Yra keletas tyrimų apie traumuojančias vaikystės patirtis ir policijos pareigūnų psichikos sveikatą. Komarovskaya ir kiti (2014) nustatė, kad 20 proc. policijos pareigūnų ir kitų pirmosios pagalbos teikėjų, patyrusių fizinę prievartą iki 18 metų, pranešė apie potrauminio streso sutrikimo simptomus, peritrauminę disociaciją, depresiją ir miego problemas. Otte su kolegomis (2005) padarė išvadą, kad vaikystėje patirtos traumos policijos pareigūnų tarpe

stipriai prognozuoja potrauminio streso sutrikimo atsiradimą. Šis tyrimas tyrė 400 policijos akademijos būsimų pareigūnų biologinę riziką. Jų rezultatai parodė, kad 25 proc. darbuotojų, patyrusių trauminį stresą, buvo paveikti ACE iki 13 metų amžiaus (Otte et al., 2005). Panašius rezultatus gavo ir Stanley ir kolegos (2021): jie nustatė, kad nepalankios vaikystės patirtys, kurias patyrė teisėsaugos pareigūnai, buvo susijusios su padidėjusia PTSS tikimybe.

1.2.1. Nepalankių vaikystės patirčių sąsajos su rizikingu elgesiu

Nepalankios vaikystės patirtys gali turėti neigiamą, ilgalaikį poveikį sveikatai ir emocinei gerovei. Toks poveikis gali sutrikdyti socialinį vystymąsi ir sukelti piktnaudžiavimą narkotinėmis medžiagomis bei kitokį sveikatai rizikingą suaugusiųjų elgesį (Dube et al., 2003).

Tyrimai parodė, kad ankstyvos vaikystės trauma tiek paaugliams, tiek suaugusiesiems gali sukelti daugybę neigiamų sveikatos ir elgesio, įskaitant piktnaudžiavimą narkotinėmis medžiagomis, rezultatų (Crouch, Radcliff, Stropolis, & Wilson, 2018; Dube et al., 2003). Pavyzdžiui, pastebėta, kad fizinė ir seksualinė prievarta vaikystėje yra susijusi su narkotikų vartojimu (Dube et al., 2003). Chung su kolegomis (2010) pastebėjo reikšmingą ryšį tarp sunkumų vaikystėje ir padidėjusios rizikos dėl žemos savivertės, elgesio problemų ir depresijos rezultatų, susijusių su narkotikų vartojimu. Nukentėję nuo nepalankių vaikystės patirčių asmenys gali elgtis labai rizikingai, naudojant tai kaip būdą įveikiant ar savireguliuojant stresą, žemą savivertę ir skausmą (Chung et al., 2010). Taip pat teigiama, kad nepalankios vaikystės patirtys sukelia pusę ar du trečdalius rimtų problemų, susijusių su netinkamu vaistų vartojimu suaugus (Dube et al., 2003). Tačiau tyrimų, kurie išsamiai aprašo ryšį tarp nepalankių vaikystės patirčių ir suaugusių netinkamo vaistų vartojimo, ypač tarp pareigūnų, yra gana mažai.

Xiao, Dong, Yao, Li, ir Ye (2008) teigė, kad kai vaikai patiria neigiamas vaikystės patirtis, ankstyvas centrinės nervų sistemos vystymasis gali būti neigiamai paveiktas. Tai savo ruožtu gali sutrikdyti jų gebėjimą susidoroti su neigiamomis ar trikdančiomis emocijomis, kas gali sukelti emocinio ir elgesio savireguliacijos problemų vėlesniame gyvenime. Taigi elgesys, pavyzdžiui, narkotikų vartojimas, gali pasirodyti kaip priemonė, padedanti reguliuoti tam tikras emocijas būsenas ir įveikti stresą (Xiao et al., 2008).

Bellis su kolegomis (2014), analizuodami neigiamos vaikystės patirties tyrimų aštuoniose šalyse duomenis, nustatė, kad yra reikšmingas ryšys tarp neigiamų vaikystės patirčių ir jaunų suaugusiųjų, gyvenančių rytinėje Europos regiono dalyje, elgesio. Ištirtoje imtyje neigiamos vaikystės patirtys buvo susijusios su vėlesniu sveikatai žalingu elgesiu, kuris iš esmės nepriklausė nuo respondento amžiaus, lyties ir tėvų išsilavinimo lygio (Bellis et al., 2014).

Stiprėjant nepalankių vaikystės patirčių poveikiui, didėja ir rūkymo, depresijos ir negalios tikimybė. Campbell, Walker ir Egede (2016) tyrimas parodė, kad nepalankių vaikystės patirčių komponentai turi skirtingą ryšį su rizikingu elgesiu ir gretutinėmis ligomis suaugusiųjų amžiuje.

Tyrėjai pastebėjo, kad seksualinė prievarta ir verbalinis smurtas buvo du nepalankių vaikystės patirčių komponentai, kurie savarankiškai paveikė daugumą šiame tyrime ištirtų rezultatų, įskaitant rūkymą, nutukimą, diabetą, koronarinę širdies ligą, depresiją ir negalią, sukeltą blogos sveikatos. Tai rodo, kad atskiri nepalankių vaikystės patirčių komponentai gali daryti įtaką rizikingam elgesiui. Tyrėjai pasiūlė du bendrus mechanizmus, kaip nepalankios vaikystės patirtys sukelia gretutines ligas suaugus: 1) uždelstos įvairių nepalankių įveikos metodų, tokių kaip persivalgyimas, rūkymas ir narkotikų vartojimas, pasekmės; ir 2) lėtinis stresas, kurį sukelia biologinės reakcijos (Campbell et al., 2016).

Be to, tyrimai rodo, kad rūkymas yra streso įveikos mechanizmas (Crouch et al., 2018). Nepageidaujamų vaikystės patirčių poveikis yra susijęs ir su rūkymo pradžia, ir su jo tęsimu. Crouch su kolegomis (2018) pastebėjo, jog asmenims, patiriantiems arba patyrusiems nepalankias vaikystės patirtis, yra didesnė tikimybė pradėti rūkyti anksčiau nei jų bendraamžiams, kurie nepatiria arba nepatyrė nepalankių vaikystės patirčių, o inicijavimo pradžios amžius yra stiprus priklausomybės nuo nikotino veiksnys suaugystėje. Jų tyrimas parodė, kad ankstyvas rūkymo pradžios amžius iki 10 metų, iki 14 metų, iki 16 metų ir iki 20 metų yra susijęs su didesne priklausomybės nuo nikotino rizika suaugusiems. Taip pat jie pastebėjo, kad moterys, paveiktos 1-3 tipų nepalankių vaikystės patirčių, turėjo didesnę tikimybę turėti rūkymo problemų nei vyrai, paveikti 1-3 nepalankių vaikystės patirčių. Tačiau vyrams, turintiems didžiausią nepalankių vaikystės patirčių poveikį (4+), buvo didesnė tikimybė turėti rūkymo problemų, nei moterims, turėjusioms keturis ar daugiau nepalankių vaikystės patirčių (Crouch et al., 2018). Tyrėjų išvados rodo, kad asmenys, turintys rūkymo iššauktas ligas ir patyrę daug nepalankių vaikystės patirčių, labiau linkę rūkyti nei asmenys, nepatyrę tokių patirčių. Strine ir kolegoms (2012) teigia, kad asmenys, patyrę nepalankias vaikystės patirtis ir psichologinį distresą, gali naudoti rūkymą kaip metodą kompensuoti socialinio ir emocinio vystymosi trūkumus, kurie atsirado dėl vaikystėje patirtų trauminių patirčių, taip pat tai būdas savarankiškai gydyti biologinius sutrikimus, atsiradusius dėl prievartos ar nepriežiūros. Autoriai mano, kad rūkymas gali būti vertinamas kaip perspektyvus įveikos būdas dėl jo suvokiamų anksiolitinių (angl. anxiolytic) ir raminamųjų savybių (Strine et al., 2012). Pavyzdžiui, rūkymas gali būti suvokiamas kaip padedantis keisti nuotaiką, reguliuoti neigiamas emocijas, kontroliuoti situacinį nerimą ir pagerinti koncentraciją.

Yra daug tyrimų, kurie tiria nepalankių vaikystės patirčių sąsajas su rizikingu elgesiu, tačiau sunku rasti tyrimų, kurie išskirtų pareigūnų grupę ir tirtų tiesioginį patirtų traumuojančių vaikystės įvykių sąsajas su dabartiniu pareigūnų rizikingu elgesiu. McDonald su kolegomis (2021) atkreipė dėmesį, jog ACE yra plačiai pripažįstami kaip potrauminio streso sutrikimo ir pavojingo alkoholio vartojimo veiksniai – kiekvienas iš jų gali būti siejamas su darbu susijusiu stresu. Savo ruožtu ACE gali formuoti stresą pareigūnų profesinėse srityse. Todėl tyrėjai tyrė netiesioginį nepalankių vaikystės

patirčių poveikį dažnesniam alkoholio vartojimui. Visgi jiems nepavyko rasti statistiškai reikšmingų sąsajų (McDonald et al., 2021). Tad nors daugelis tyrėjų pripažįsta tokio tipo tyrimų svarbumą, pareigūnų imtis kol kas nėra pilnai ištirta.

1.3. Aštrių pojūčių siekimas bei polinkis į rizikingą elgesį

Tradicinėje ekonomikos ir rizikos valdymo literatūroje rizika paprastai suprantama kaip kažkas neigiamo, kaip galimybė patirti tam tikrą nuostolį. Pasak Yates ir Stone (1992), nėra tokio dalyko kaip priimtina rizika, todėl jos visada reikia vengti. Taigi, valdant riziką reikia įvertinti galimus nuostolius, jų reikšmingumą ir neapibrėžtumo aspektą (Breivik, Sand, & Sookermany, 2017). Tačiau Breivik ir kitų (2017) manymu, veiksmų pasekmės gali turėti visą siekiamą naudingumą, dėl kurio ir būna priimami rizikingi sprendimai, tad rizika apima ir teigiamas galimybes. Taip pat ne tik rezultatai, bet ir pačios veiklos aspektai gali turėti įtakos. Todėl rizika apima neigiamas ir teigiamas galimybes, priklausančias nuo asmens, situacijos ir konteksto. Tad tradiciniai rizikingo elgesio tyrimo metodai atspindi šį dvigubą rizikos ir rizikos prisiėmimo aspektą (Breivik et al., 2017).

Nicholson, Soane, Fenton-O’Creevy ir Willman (2005) teigia, jog yra bent trys alternatyvūs rizikingo elgesio tyrimo metodai. Pirma, yra tikėtinos naudos teorijos (angl. the expected utility theories), tokios kaip perspektyvų teorija (angl. prospect theory), kurioje nurodoma, kad rizikavimas yra susijęs su atskaitos tašku – žmonės vengia rizikuoti, jei suvokia, kad vengimas jiems duos naudos, o rizikavimas – nuostolius (Glockner & Pachur, 2012). Tai reiškia, kad rizikingas elgesys priklauso nuo situacinių veiksnių ir nuo to, koks yra atskaitos taškas ir alternatyvos. Antrasis metodas labiau pabrėžia individualius skirtumus. Rizikingo elgesio pasireiškimui gali turėti įtakos asmenybės savybių skirtumai. Rizingas elgesys gali būti labiau susijęs su žmogaus asmenybės savybėmis nei su pačia situacija, kas paaiškina kai kurių tyrėjų gautus rezultatus, kurie prieštarauja perspektyvų teorijai (Zeisberger, Vrecco, & Langer, 2012). Optimizmas ir noras rizikuoti įvairiose situacijose, būdingas aštrių pojūčių ieškotojams, parodo individualių asmenybės skirtumų svarbą (Zuckerman, 2007). Kai kurie empiriniai tyrimai rodo, kad individualus rizikos prisiėmimo tarpusavio ryšys įvairiose sprendimų srityse yra silpnas (Salminen & Heiskanen, 1997). Tačiau tai gali skirtis priklausomai nuo asmenybės tipų. Ir kaip Nicholson ir kolegos (2005) teigia, kiekviename rizikingo elgesio spektro gale galime rasti žmonių, kurie nuolat siekia rizikos arba nuolat vengia rizikuoti įvairiose situacijose. Taip pat gali būti trečia alternatyva, kuri apjungia situacinius ir individualius veiksnius. Weber, Blais ir Betz (2002) nustatė, kad daugelio žmonių požiūris į riziką išlieka stabilus nepaisant suvokiamo situacijos rizikos lygio. Tai būdinga ieškantiems aštrių pojūčių (Zuckerman, 2007). Tai reiškia, kad veikia ir asmenybės ypatumai, tokie kaip polinkis į aštrių pojūčių siekimą ir situaciniai bei konkrečios srities veiksniai (Fleeson & Nofle, 2008). Pasak Fleeson ir Nofle (2008), asmuo gali turėti pagrindinį bruožo lygį, o tikrasis elgesys gali skirtis pagal šį vidurkį, priklausomai nuo situacijos ir konteksto.

Kaip jau minėta, rizikavimas gali būti asmenybės bruožo – sužadavimo siekimo – išraiška (Zuckerman, 1994). Sužadavimo siekimo bruožas gali būti motyvas, verčiantis žmones imtis rizikingos veiklos. Šis asmenybės bruožas apibrėžiamas kaip „įvairių, naujų, sudėtingų ir intensyvių pojūčių bei patirčių siekimas ir noras prisiimti fizinę, socialinę, teisinę ir finansinę riziką dėl tokios patirties“ (Zuckerman, 1994, p. 27). Aštrių pojūčių siekimo bruožas dažnai išskaidomas į keturias dalis: jaudulio ir nuotykių ieškojimas, potyrių ieškojimas, nesivaržymas bei nepakantumas nuoboduliui (Bulotaitė, 2014). Jaudulio ir nuotykių ieškojimas rodo žmonių polinkį įsitraukti į veiklas, kuriose gali gauti neįprastų jautimų bei patirties, pavyzdžiui, skraidymas, nardymas, kopimas į kalnus bei greičio viršijimas. Potyrių ieškojimas rodo naujos patirties siekimą per neįprastus pojūčius ir mintis, pavyzdžiui, per muziką, meną, keliones. Nesivaržymas nurodo žmonių polinkį į atsipalaidavimo siekimą renkantis hedonistinį gyvenimo būdą (vakarėlius, įvairesnę seksualinę patirtį, alkoholio ir narkotinių medžiagų vartojimą). Galiausiai nepakantumas nuoboduliui rodo rutinos bei numatomų dalykų netoleravimą, tokie asmenys gana dažnai keičia profesiją, draugus, gyvenamąją vietą, jų nedomina tai, kas yra įprasta, jie siekia nuolatinės kaitos, kad būtų palaikomas sužadavimo laipsnis (Bulotaitė, 2014). Aštrių pojūčių siekimas kaip bruožas yra susijęs su įsitraukimu į elgesį, kuris paprastai laikomas rizikingu, įskaitant alkoholio vartojimą, cigarečių rūkymą, didelę riziką ar ekstremalų sportą ir didelės rizikos seksualinę veiklą (Lydon-Staley & Geier, 2017). Tačiau svarbu pažymėti, kad pojūčių siekėjai nesiekia rizikos dėl to, kad tai rizikinga, jiems svarbu ne pats veiklos rizikingumas, o stimulus, kurį jie gauna iš tokios veiklos. Klausytis roko muzikos ar linksmintis nėra rizikinga, o kita veikla, pavyzdžiui, greitas vairavimas ar narkotikų vartojimas, yra susiję su tam tikra rizika (Zuckerman, 1994). Franken, Gibson ir Rowland (1992) atliktame tyrime pojūčių siekimas neigiamai koreliavo su tendencija žiūrėti į pasaulį kaip grėsmingą ir tendencija tikėtis neigiamų pasekmių, atsirandančių dėl sąveikos su pasauliu. Aštrių pojūčių ieškotojai yra pozityvūs ir optimistiški. Zuckerman aprašytuose tyrimuose pastebėta, kad aštrių pojūčių ieškotojai prisiima didesnę riziką, kad pasiektų savo tikslus (Zuckerman, cit. pagal Stehman, 2011). Nepažįstamose ar rizikingose situacijose jie patiria mažiau nerimo ar baimės ir daugiau teigiamų pojūčių. Jie mažiau vertina riziką situacijose, susijusiose su fiziniais, psichiniais ar galimos bausmės aspektais. Zuckerman daro išvadą, kad pojūčių siekimas yra susijęs su rizikos prisiėmimu visose rizikos srityse. Tai pasakytina ir apie vaikus, ir paauglius bei jaunuolius. Tiesą sakant, pojūčių siekimo bruožas gali būti bendras veiksnys, lemiantis ryšius tarp skirtingų rizikos prisiėmimo rūšių (Stehman, 2011).

Zuckerman mano, kad šio asmenybės bruožo atsiradimui įtaką daro tiek genetika, tiek aplinkos veiksniai (Bulotaitė, 2014). Pastebėta, kad aštrių pojūčių siekimas labai padidėja paauglystės laikotarpyje. Tai pat kai kurie aštrių pojūčių siekimo elementai, ypač nesivaržymas, yra sietini su testosterono kiekiu, šis hormonas yra siejamas su dominavimu, aktyvumu bei socialumu, mažėjant

šiam hormonui, mažėja ir asmens agresyvumas, antisocialus elgesys (Bulotaitė, 2014). Vienas iš galimų pastebėtų aukšto ir žemo aštrių pojūčių siekimo skirtumų paaiškinimų yra, kad asmenys turintys aukštą aštrių pojūčių siekimą, gali turėti skirtingą susijaudinimo lygį ir (arba) širdies ritmą ramybės būsenoje (Schmidt, Mussel ir Hewig, 2013). Tiksliau, turintys aukštą aštrių pojūčių siekimą asmenys gali nesugebėti visiškai pasiekti savo optimalaus susijaudinimo lygio, atlikdami kasdienę veiklą, todėl jiems gali tekti ieškoti įdomesnių ir naujesnių veiklų, kad tai pasiektų. Tačiau dažniausiai asmenys gali neatpažinti arba nesuvokti galimų neigiamų tokios įdomios ir naujos patirties pasekmių (Xu, et al., 2019). Kita galima paaiškinimo teorija pabrėžia motyvacijos vaidmenį ieškant pojūčių ir teigia, kad pojūčių ieškantį elgesį daugiausia gali lemti „hiperaktyvaus požiūrio sistema“ (angl. “hyperactive approach system”) (Kruschwitz, Simmons, Flagan, & Paulus, 2012). Remiantis šia teorija, turintys aukštą aštrių pojūčių siekimą asmenys, palyginti su turinčiais žemą aštrių pojūčių siekimą asmenimis, yra linkę būti pernelyg jautrūs apdovanojimui, bet praktiškai nejautrūs bausmei. Keletas ankstesnių tyrimų parodė, kad asmenys, turintys didelį pojūčių siekimą ir impulsyvumo lygį, atlikdami dinamiškų sprendimų priėmimo užduotis, nesumažino rizikingų sprendimų, kai galėjo gauti didelį atlygį arba nuostolius (Bornovalova et al., 2009; Xu et al., 2019). Bornovalova ir kolegos (2009) nustatė, kad, didėjant atlygiui arba nuostoliams, turinčių žemą aštrių pojūčių siekimą asmenų neapibrėžtumas sumažėjo, o turintys aukštą aštrių pojūčių siekimą asmenys iš esmės buvo nejautrūs atlygio arba nuostolių dydžio skirtumams. Tad, šios išvados patvirtina ryšį tarp skirtingų pojūčių siekimo lygių ir pasikeitusio sprendimų priėmimo elgesio bei atlygio arba praradimo rezultatų apdorojimo neapibrėžtumo sąlygomis (Bornovalova et al., 2009).

Kai kurie tyrėjai pastebėjo, kad policijos pareigūnai neturi aukštesnių aštrių pojūčių siekimo įverčių nei bendra populiacija (Zuckerman & Aluja, 2014). Tačiau patruliuojantys pareigūnai, kurie įsitraukia į nusižengusiųjų gaudymą automobiliu, surenka aukštesnius aštrių pojūčių siekimo įverčius. Manoma, kad aštrių pojūčių siekimas nėra universalus motyvas užsiimti tokia veikla (arba rinktis tokią profesiją), tačiau tai yra ryški savybė, kuria pasižymi asmenys, savo noru prisiimančios papildomą riziką (Zuckerman & Aluja, 2014). Visgi kiti tyrėjai padarė kiek kitokias išvadas. Próchniak (2009) tyrė Lenkijos policijos pareigūnus ir pastebėjo, kad policininkai gavo žymiai aukštesnius impulsyvių pojūčių ieškojimo (angl. Impulsive Sensation Seeking) balus nei kontrolinė grupė. Taip pat kitame Próchniak (2014) tyrime, kuris buvo atliktas Lenkijos policijos departamente, buvo tirtas kovos su terorizmu policijos padalinys ir viešojo saugumo policijos padalinys. Šie padaliniai buvo lyginami pagal bylą, kuriose jie dirbo, riziką ir jų asmenybės savybes. Rezultatai parodė, kad kovos su terorizmu padalinyje dirbantys asmenys turi didesnę sužadavimo ieškojimo lygį, bet žemesnę neurotiškumo lygį (Próchniak, 2014).

Tuo tarpu ugniagesių darbas turi gana sėslų ir netgi nuobodų ritmą išskyrus atvejus, lydintus didelio susijaudinimo, kai ugniagesiai yra iškviečiami reaguoti į gaisrą ar kitą įvykį. Pastebėta, kad

ugniagesių aštrių pojūčių siekimas yra aukštas (Zuckerman & Aluja, 2014). Ugniagesių darbo sąlygos apima ir sėslias bei ramias darbo dienas, ir labai įtemptas darbo dienas, kai patenkama į situacijas, kai kyla fizinė rizika tiek pareigūnams, tiek aplinkiniams. Atrodo, kad siekiantys aštrių pojūčių mėgsta įtemptą aplinką, tačiau dažnai jaučia nuobodulį tylioje ir ramioje aplinkoje. Visgi tyrimų, ypač naujų, susijusių su aštrių pojūčių siekimu bei rizikingu elgesiu pareigūnų tarpe yra labai mažai ir nėra iki galo aišku, ar pareigūnų polinkis į tam tikrą sveikatai rizikingą elgesį, pavyzdžiui, rūkymą ir alkoholio vartojimą, yra sietinas su aukštesniais aštrių pojūčių siekimo įverčiais.

Tad bendrai pastebima, kad tyrimų, kuriuose būtų ištriti pareigūnų sveikatai rizikingo elgesio atsiradimo priežastiniai ryšiai su nepalankiomis vaikystės patirtimis ir aštrių pojūčių siekimu vis dar labai trūksta, ypač Lietuvoje. Pažymėtina, kad mūsų šalies ugniagesių gelbėtojų bei policijos pareigūnų grupės retai tiriamos, ypač traumuojančių įvykių kontekste. Platesnis šių grupių ištyrimas padėtų geriau suprasti esamas problemas ir jų sąsajas su asmenybės savybėmis ir traumuojančiais vaikystės patyrimais, kas leistų mokslininkams ir praktikams daryti išvadas dėl galimų efektyvesnių prevencinių ir intervencinių programų kūrimo.

1.4. Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Tyrimo tikslas: išnagrinėti Policijos departamento (sutr. PD) bei Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento (sutr. PAGD) pareigūnų rizikingo elgesio sąsajas su jų aštrių pojūčių siekimo bruožu bei nepalankiomis vaikystės patirtimis.

Tyrimo uždaviniai:

- Nustatyti pareigūnų rizikingo elgesio ypatumus, nepalankias vaikystės patirtis ir aštrių pojūčių siekimą bei palyginti šiuos rezultatus skirtingose pareigūnų grupėse.
- Išsiaiškinti sąsajas tarp nepalankių vaikystės patirčių ir rizikingo elgesio pareigūnų imtyje.
- Išanalizuoti sąsajas tarp pareigūnų aštrių pojūčių siekimo bruožo bei polinkio į rizikingą elgesį.

Tyrimo klausimai:

- Ar ir kaip skiriasi skirtingų pareigūnų grupių rizikingo elgesio pasireiškimas, aštrių pojūčių siekimas bei patirtos nepalankios vaikystės patirtys?
- Kaip rizikingo elgesio formos yra susijusios su pareigūnų nepalankiomis vaikystės patirtimis?
- Kaip rizikingo elgesio formos yra susijusios su pareigūnų aštrių pojūčių siekimo bruožu?

2. TYRIMO METODIKA

2.1. Tyrimo dalyviai

Tyrimė iš viso dalyvavo 203 pareigūnai, apytiksliai 52 proc. dalyvių buvo į iškvietus reaguojantys pareigūnai, kiti – administracijoje dirbantys pareigūnai (48 %). Didžioji dalis tiriamųjų buvo vyrai (66,5 %), vidutinis dalyvių amžius – 41,01 m. (SD = 10,28), vidutinis pareigūnų darbo stažas – 17,36 m. (SD = 9,75). Taip pat didžioji dalis tyrimo dalyvių buvo turintys aukštąjį išsilavinimą (71,9 %), kiti turėjo profesinį, aukštesnįjį (18,7 %) ir vidurinį (9,4 %) išsilavinimą. Tyrimo dalyviai dirbo Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamente ($n = 140$) ir Policijos departamente ($n = 63$). Tyrimė dalyvauti buvo kviečiami visų regionų priešgaisrinės gelbėjimo valdybos (Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Panevėžio, Klaipėdos bei Elektrėnų priešgaisrinės gelbėjimo valdybos) pareigūnai bei visų Lietuvos regionų vyr. policijos komisariatų pareigūnai. Tyrimo dalyviams buvo taikyta netikimybinė paprastoji atranka.

Pastebėta, kad yra tam tikrų demografinių skirtumų tarp skirtingų pareigūnų (policijos pareigūnų ir ugniagesių gelbėtojų) grupių. Tyrimė dalyvavę Policijos departamento pareigūnai buvo statistiškai reikšmingai jaunesni nei Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento pareigūnai ($t(201) = -3,89, p < 0,001$). Taip pat pastebėta, kad tyrimė daugiausia dalyvavo PAGD pareigūnų vyrų ($X^2(1) = 10,12, p = 0,001$). Išsilavinimo atžvilgiu taip pat buvo statistiškai reikšmingų skirtumų tarp PD bei PAGD tyrimo dalyvių grupių ($X^2(2) = 6,61, p = 0,037$).

2.2. Tyrimo instrumentai

Vaikystėje patirto smurto tyrimui buvo naudotas Pasaulio sveikatos organizacijos sukurtas „*Tarptautinis nepalankių vaikystės patirčių klausimynas*“ (angl. Adverse Childhood Experiences International Questionnaire – ACE-IQ) (WHO, 2018). Šis klausimynas skirtas įvertinti įvairaus smurto patyrimą vaikystėje. Nepalankių vaikystės patirčių klausimyno autoriai suteikia leidimą juo remtis ir modifikuoti klausimus mokslinių tyrimų tikslais be atskiro leidimo. Tyrimė buvo naudota mano pačios baigiamojo bakalauro darbo „Vaikystėje patirto smurto sąsaja su suaugusiųjų įsitikinimais apie smurtą ir jo naudojimą kaip auklėjimo priemonę“ tyrimė išversta ir naudota šio klausimyno papildyta versija. ACE-IQ klausimynas sudarytas iš dvidešimt devynių teiginių, kurie paskirstyti į tris pagrindines poskales: vaikystėje patirtas netinkamas elgesys (angl. childhood maltreatment), šeimos disfunkcija (angl. family/household dysfunction) ir smurtas už namų ribos (angl. violence outside the home). Šiame tyrimė buvo naudotos ne visos ACE-IQ klausimyno dalys, t. y. dvi iš trijų poskalių: vaikystėje patirtas netinkamas elgesys bei šeimos disfunkcija. Vaikystėje patirto netinkamo elgesio subskalę sudarė: nepriežiūra, emocinis smurtas, fizinis smurtas, seksualinis smurtas bei smurtas artimoje aplinkoje. Klausimyno trys teiginiai buvo skirti išsiaiškinti apie vaikystėje stebėtą smurtą (pavyzdžiui: „Ar matėte arba girdėjote, kaip vienam iš Jūsų tėvų (arba kitam

šeimos nariui) buvo pliaukštelėta, spiriama, trenkiama arba jis buvo mušamas?“), du teiginiai skirti išsiaiškinti apie vaikystėje patirtą fizinį smurtą (pavyzdžiui: „Ar vienas iš tėvų, globėjų ar šeimos narių kada nors Jums yra pliaukštelėjęs, trenkęs, spyręs arba sumušęs Jus?“), du teiginiai skirti išsiaiškinti apie vaikystėje patirtą emocinį smurtą (pavyzdžiui: „Ar vienas iš tėvų, globėjų ar šeimos narių kada nors rėkė, šaukė ant Jūsų arba keikė, žemino Jus?“), keturi teiginiai skirti išsiaiškinti apie vaikystėje patirtą seksualinį smurtą (pavyzdžiui: „Ar kas nors Jus lietė ar glamonėjo seksualiai, nors Jūs to nenorėjote?“) bei trys teiginiai skirti išsiaiškinti vaikystėje patirtą nepriežiūrą (pavyzdžiui: „Ar vaikystėje buvo atveju, kai Jūsų tėvai (globėjai) Jums neduodavo pakankamai valgyti, nors lengvai tai galėjo padaryti?“). Šeimos disfunkcijų subskalę sudaro gyvenimas su šeimos nariu, kuris vartojo narkotikus, turėjo psichikos ligą arba bandė nusižudyti, gyvenimas su šeimos nariu, kuris buvo kalėjime, vieno iš tėvų mirtis, skyrybos. Šiai subskalei buvo skirti penki teiginiai (pavyzdžiui: „Ar vienas iš tėvų, globėjų ar šeimos narių kada nors turėjo problemų dėl alkoholio, vaistų ar narkotikų vartojimo?“). Vaikystėje patirto netinkamo elgesio poskalės teiginiai buvo vertinami Likerto skalėje nuo 1 iki 4, kur 1 reiškia „niekada“, o 4 – „daug kartų“, tai reiškia, jog kuo didesnis įvertis, tuo dažniau jie patyrė smurto epizodų vaikystėje. Šeimos disfunkcijos poskalės teiginiai buvo vertinami atsakant, ar pateikta situacija buvo, ar ne. ACE-IQ klausimyno vidiniam suderinamumui nustatyti naudotas Cronbacho α . Grace su kolegomis (2019) savo tyrime naudojo šį klausimyną ir teigė, jog jo bendras vidinis suderinamumas yra aukštas (Cronbach $\alpha = 0,83$). Mūsų tyrime ACE-IQ bendro vaikystėje patirto netinkamo elgesio poskalės vidinį suderinamumą buvo rasta, jog jis yra gana geras (Cronbach $\alpha = 0,78$).

Sveikatai rizikingas elgesys buvo tiriamas naudojant klausimus, susijusius su šiam tyrimui aktualiais rizikingo elgesio tipais. Klausimai buvo kuriami pasinaudojant Laurinaitytės ir kolegų (2022) tyrime naudotų klausimų apie rizikingą elgesį formuluotėmis. Buvo tirti šie su sveikata susiję rizikingo elgesio reiškiniai: alkoholio vartojimas, narkotikų vartojimas, psichotropinių vaistų vartojimas, rūkymas, el. cigarečių rūkymas. Kiekvienam kintamajam buvo išskirti trys klausimai: sužinoti, ar asmuo kada nors taip elgėsi (pavyzdžiui: „Ar kada nors esate rūkęs?“), ar pastaruoju metu išreiškė tokį elgesį (pavyzdžiui: „Ar per pastarąsias 30 dienų rūkėte?“) ir kaip dažnai išreiškė tam tikrą rizikingą elgesį (pavyzdžiui: „Kaip dažnai pastarąsias 30 dienų rūkėte?“). Rizikingo elgesio dažnumas buvo vertinamas tiriamųjų prašant atsakyti, ar elgesys pasireiškė „kasdien arba beveik kasdien“, „keletą kartų per savaitę“, „bent vieną kartą per savaitę“ ar „rečiau nei kartą per savaitę“.

Taip pat tyrime buvo naudojama „*Aštrių pojūčių siekio skalės penktoji versija*“ (angl. Sensation Seeking Scale, Form V, sutr. SSS-V) (Zuckerman, 2007). L. Bulotaitė bei O. Zamalijeva (2016) šią skalę naudojo savo tyrime, tad gavus jų leidimą buvo pasinaudota jų išversta šios skalės versija. Skalę sudaro 40 teiginių. Tiriamajam reikia pasirinkti vieną iš dviejų variantų (A arba B). Teiginiai suskirstyti į keturias subskales, kiekvienoje subskalėje yra po dešimt teiginių: jaudulio ir

nuotykių ieškojimo subskalė (pavyzdžiui: „Dažnai norėčiau būti alpinistu“), potyrių ieškojimo subskalė (pavyzdžiui: „Man patinka tyrinėti nepažįstamą miestą ar kvartalą pačiam(-iai), net jei galiu pasiklysti.“), nesivaržymo subskalė (pavyzdžiui: „Man patinka audringi ir nevaržomi vakarėliai“) bei nepakantumas nuoboduliui (pavyzdžiui: „Nepakenčiu žiūrėti filmo, kurį jau esu matęs.“). Gauti aukšti įverčiai jaudulio ir nuotykių subskalėje, rodo, kad asmenys yra linkę įsitraukti į veiklas, kuriose gali gauti neįprastų jautimų bei patirties, pavyzdžiui, skraidymas, nardymas, kopimas į kalnus bei greičio viršijimas. Aukšti potyrių ieškojimo subskalės įverčiai rodo, kad žmonės siekia naujos patirties per neįprastus pojūčius ir mintis, pavyzdžiui, per muziką, meną, keliones. Nesivaržymo subskalė rodo individų polinkį į atsipalaidavimo siekimą renkantis hedonistinį gyvenimo būdą (vakarėlius, įvairesnę seksualinę patirtį, alkoholio ir narkotinių medžiagų vartojimą). Galiausiai nepakantumo nuoboduliui subskalės aukšti įverčiai rodo rutinos bei numatomų dalykų netoleravimą, tokie asmenys gana dažnai keičia profesiją, draugus, gyvenamąją vietą, jų nedomina tai, kas yra įprasta, jie siekia nuolatinės kaitos, kad būtų palaikomas sužadavimo laipsnis (Bulotaitė, 2014). Aštrių pojūčių skalės ir subskalių vidiniam suderinamumui nustatyti naudota Cronbacho α . Patikrinus skalės teiginių patikimumą, buvo išsiaiškinta, jog šios skalės bendras vidinis suderinamumas yra pakankamai geras (Cronbach $\alpha = 0,79$). Visgi kai kurių subskalių vidinis suderinamumas buvo žemas (Jaudulio ir nuotykių ieškojimas Cronbach $\alpha = 0,787$; potyrių ieškojimas Cronbach $\alpha = 0,438$; nesivaržymas Cronbach $\alpha = 0,638$; nepakantumas nuoboduliui Cronbach $\alpha = 0,495$). Bulotaitė ir Zamalijeva (2016) savo tyrime naudojusios šią skalę pastebėjo, kad skalės vidinis suderinamumas taip pat buvo gana žemas (Jaudulio ir nuotykių subskalės Cronbach $\alpha = 0,79$, potyrių ieškojimo subskalės Cronbach $\alpha = 0,53$, nesivaržymo subskalės Cronbach $\alpha = 0,71$, nepakantumo nuoboduliui subskalės Cronbach $\alpha = 0,57$). Tai aiškinama tuo, jog tam galėjo padaryti įtaka atsakymų variantų pasirinkimo ypatumai, nes kai kuriais atvejais tyrimo dalyviai priversti rinktis tik vieną iš dviejų priešingų situacijų nesant tarpinio varianto (Bulotaitė ir Zamalijeva, 2016). Tad dėl kai kurių subskalių žemo vidinio suderinamumo, šiame tyrime buvo analizuojama tik bendra aštrių pojūčių siekimo skalė, netiriant atskirų subskalių.

2.3. Tyrimo eiga

Tyrimas vyko tyrimo dalyviui užpildant internetinę anketą, kuri buvo sukurta naudojantis „Google Forms“ anketų kūrimo platforma. Tiriamiesiems buvo pristatyta tema ir tyrimo tikslas, jie buvo supažindinami su tyrimo etika (žr. 1 priedą), o užbaigus anketą, tyrimo dalyviams buvo pateikiama informacija apie psichologinės pagalbos galimybes. Anketa buvo suskirstyta į keturias dalis: aštrių pojūčių siekimas, nepalankios vaikystės patirtys, rizikingas elgesys bei demografiniai klausimai.

2.4. Duomenų analizė

Gauti tyrimo rezultatai buvo analizuojami naudojant „IBM SPSS Statistics 28.0.1.1“ programą. Naudojantis šia programa buvo apskaičiuotas tyrime naudotų instrumentų patikimumas (Cronbach alpha), analizuoti gauti duomenys. Prieš analizuojant rezultatus, buvo patikrintas duomenų normalumas. Patikrinus duomenų normalumą daugelio kintamųjų Kolmogorov-Smirnov testas parodė statistiškai reikšmingą skirtumą, kas rodo, jog įverčių pasiskirstymas nėra normalus (žr. 2 priedą). Atsižvelgiant į gautus rezultatus buvo nuspręsta, jog duomenys neatitinka normalaus skirstymo sąlygų, todėl duomenims apdoroti buvo taikomi neparametriniai kriterijai. Sąsajoms tarp tyrimo kintamųjų analizuoti buvo naudojama Spearman koreliacija, grupių lyginimui Kruskal-Wallis kriterijus, Mann-Whitney U kriterijus bei Chi kvadrato kriterijus.

3. REZULTATAI

3.1. Aprašomoji statistika

Siekiant išsikeltų tikslų, buvo apskaičiuoti tyrimo kintamųjų vidurkiai, standartiniai nuokrypiai bei koreliacijos koeficientai. Taip pat buvo patikrintas bendras, skirtingų lyčių ir skirtingų darbo vietų procentinis rizikingo elgesio bei nepalankių vaikystės patirčių pasiskirstymas (žr. 1 lentelę).

Rezultatai parodė, kad visi tiriamieji patyrė nors vieną iš išskirtų nepalankių vaikystės patirčių. Pasak rezultatų, apie 70 proc. tiriamųjų bent kartą stebėjo fizinį arba emocinį smurtą šeimoje, 51,2 proc. bent kartą per savo vaikystės laikotarpį patyrė fizinį smurtą, 1,5 proc. patyrė seksualinį smurtą, 51,2 proc. patyrė vieną ar kelias šeimos disfunkcijas bei 12,8 proc. bent kartą patyrė nepriežiūrą. Taip pat buvo rasti tam tikri skirtumai tarp vyrų ir moterų, pavyzdžiui, didesnis procentas moterų stebėjo smurtą šeimoje palyginti su vyrais (75 % moterų ir 67,4 % vyrų stebėjo smurtą šeimoje vaikystėje). Tuo tarpu pastebėta, kad didesnis procentas vyrų patyrė fizinį smurtą palyginus su moterimis (54,8 % vyrų ir 44,1% moterų patyrė fizinį smurtą vaikystėje). Lyginant skirtingas darbo vietas, rasta, kad didesnis procentas Policijos departamento pareigūnų (76,2 %) patyrė emocinį smurtą vaikystėje, palyginus su Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento pareigūnais (69,3 %). Be to, didesnis PD nei PAGD pareigūnų procentas stebėjo smurtą vaikystėje: 79,4 proc. iš PD pareigūnų ir 65,7 proc. iš PAGD pareigūnų bent vieną kartą stebėjo smurtą šeimoje vaikystės laikotarpiu.

1 lentelė. Bendras, skirtingų lyčių ir skirtingų darbo vietų procentinis rizikingo elgesio bei nepalankių vaikystės patirčių pasiskirstymas

	Bendras		Vyrai		Moterys		PD		PAGD	
	Taip	Ne	Taip	Ne	Taip	Ne	Taip	Ne	Taip	Ne
	n(%)									
Ar patyrė ACE?	203(100)	0(0)	135(100)	0(0)	68(100)	0(0)	63(100)	0(0)	140(100)	0(0)
Ar patyrė šeimos disfunkcijas?	104(51,2)	99(48,8)	68(50,4)	67(49,6)	36(52,9)	32(47,1)	34(54)	29(46)	70(50)	70(50)
Ar patyrė fizinį smurtą?	104(51,2)	99(48,8)	74(54,8)	61(45,2)	30(44,1)	38(55,9)	32(50,8)	31(49,2)	72(51,4)	68(48,6)
Ar patyrė emocinį smurtą?	145(71,4)	58(28,6)	99(73,3)	36(26,7)	46(67,6)	22(32,4)	48(76,2)	15(23,8)	97(69,3)	43(30,7)
Ar patyrė seksualinį smurtą?	3(1,5)	200(98,5)	2(1,5)	133(98,5)	1(1,5)	67(98,5)	2(3,2)	61(96,8)	1(0,7)	139(99,3)
Ar patyrė nepriežiūrą?	26(12,8)	177(87,2)	14(10,4)	121(89,6)	12(17,6)	56(82,4)	10(15,9)	53(84,1)	16(11,4)	124(88,6)
Ar stebėjo smurtą šeimoje?	142(70)	61(30)	91(67,4)	44(32,6)	51(75)	17(25)	50(79,4)	13(20,6)	92(65,7)	48(34,3)
Ar kada nors rūkė cigaretes?	166(81,8)	37(18,2)	111(82,2)	24(17,8)	55(80,9)	13(19,1)	56(88,9)	7(11,1)	110(78,6)	30(21,4)
Ar per 30 d. rūkė cigaretes?	56(27,6)	119(58,6)	36(30,5)	82(69,5)	20(35,1)	37(64,9)	18(31,6)	39(68,4)	38(32,2)	80(67,8)
Ar kada nors rūkė el. cigaretes?	96(47,3)	107(52,7)	57(42,2)	78(57,8)	39(57,4)	29(42,6)	36(57,1)	27(42,9)	60(42,9)	80(57,1)
Ar per 30 d. rūkė el. cigaretes?	40(19,7)	87(42,9)	22(27,2)	59(72,8)	18(39,1)	28(60,9)	19(46,3)	22(53,7)	21(24,4)	65(75,6)
Ar kada nors vartojo alkoholi?	201(99)	2(1)	133(98,5)	2(1,5)	68(100)	0(0)	63(100)	0(0)	138(98,6)	2(1,4)
Ar per 30 d. vartojo alkoholi?	160(78,8)	42(20,7)	109(81,3)	25(18,7)	51(75)	17(25)	53(84,1)	10(15,9)	107(77)	32(23)
Ar kada nors vartojo narkotikus.?	27(13,3)	176(86,7)	22(16,3)	113(83,7)	5(7,4)	63(92,6)	8(12,7)	55(87,3)	19(13,6)	121(86,4)
Ar per 30 d. vartojo narkotikus?	0(0)	27(13,3)	0(0)	22(100)	0(0)	5(100)	0(0)	8(100)	0(0)	19(100)
Ar kada nors vartojo vaistus?	5(2,5)	198(97,5)	3(2,2)	132(97,8)	2(2,9)	66(97,1)	2(3,2)	61(96,8)	3(2,1)	137(97,9)
Ar per 30 d. vartojo vaistus?	1(0,5)	4(2)	0(0)	3(100)	1(20)	4(80)	0(0)	2(100)	1(33,3)	2(66,7)

Taip pat pastebėta, kad 81,8 proc. bent kartą yra rūkę cigaretės, iš jų 27,6 proc. rūkė per pastarąsias 30 dienų, o nemaža dalis rūkančiųjų teigė tai darantys kasdien arba beveik kasdien (20,2 %). Tuo tarpu tik 47,3 proc. tyrimo dalyvių teigė bent kartą rūkę el. cigaretės, iš jų 19,7 proc. teigė rūkę el. cigaretės per pastarąsias 30 dienų, šiek tiek daugiau negu pusė rūkančiųjų el. cigaretės teigė rūkantys kasdien arba beveik kasdien (10,8 %). Be to, didžioji dalis respondentų teigė nors kartą vartoję alkoholi (99 %), iš jų 78,8 proc. vartojo alkoholi per pastarąsias 30 dienų, daugelis iš jų teigė, jog alkoholi vartojo vieną kartą per savaitę (18,2 %) arba rečiau nei kartą per savaitę (50,2 %). Tiriant respondentų narkotinių medžiagų bei vaistų vartojimą ne pagal paskirtį, pastebėta, kad 13,3 proc. tiriamųjų teigė vartoję narkotines medžiagas, tačiau ne per pastarąsias 30 dienų. Taip pat analizuojant rizikingo elgesio pasiskirstymą pagal lytį, pastebėta, jog 57,4 proc. moterų ir 42,2 proc. vyrų bent kartą yra rūkę el. cigaretės ir 39,1 proc. moterų bei 27,2 proc. vyrų vartojo el. cigaretės pastarąsias 30 dienų. Dabartinis alkoholio vartojimas (t.y. pastarųjų 30 d.) buvo gana panašus tiek tarp vyrų, tiek tarp moterų: 81,3 proc. vyrų bei 75 proc. teigė vartoję alkoholi.

3.2. Sąsajos tarp tyrimo kintamųjų

Naudojant Spearman koreliacijos koeficientą buvo ištirti tyrimo kintamųjų tarpusavio ryšiai (žr. 2 lentelę).

Rezultatai parodė, kad emocinis smurtas, patirtas vaikystėje, statistiškai reikšmingai susijęs su aštrių pojūčių siekimo skalės įverčiais ($r = 0,158$, $p = 0,024$). Tai rodo, jog kuo dažnesnis buvo emocinis smurtas vaikystėje, tuo labiau tiriamieji buvo linkę į aštrių pojūčių siekimą.

Taip pat buvo išsiaiškintos statistiškai reikšmingos koreliacijos tarp nepalankių vaikystės patirčių instrumento kintamųjų. Vaikystėje matytas smurtas buvo statistiškai reikšmingai susijęs su vaikystėje patirtu emociniu ($r = 0,593$, $p < 0,001$), fiziniu ($r = 0,469$, $p < 0,001$) bei seksualiniu ($r = 0,171$, $p = 0,014$) smurtu. Tai reiškia, jog kuo dažniau tiriamieji vaikystėje buvo smurto liudininkais, tuo dažniau jie patys patyrė smurtinį elgesį. Tuo tarpu emocinis smurtas statistiškai reikšmingai koreliavo su bendrais netinkamo elgesio įverčiais ($r = 0,864$, $p < 0,001$) bei su patirtu fiziniu smurtu ($r = 0,602$, $p < 0,001$). Tai rodo, jog kuo dažnesnis buvo emocinis smurtas vaikystėje, tuo dažnesnis buvo ir fizinis smurtas. Taip pat buvo rasta statistiškai reikšminga sąsaja tarp šeimos disfunkcijų kiekio ir kitų nepalankių vaikystės patirčių (išskyrus seksualinį smurtą). Tad kuo daugiau tiriamieji turėjo disfunkcijų šeimoje, tuo dažniau pasireiškėdavo ir netinkamas elgesys (fizinis, emocinis smurtas, nepriežiūra ir kt.).

2 lentelė. Tyrimo kintamųjų tarpusavio sąsajos

	M	SD	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8	9.	10.
1. Bendras aštrių pojūčių siekimas	,42	,15										
2. Smurto stebėjimas	1,73	,70	,036									
3. Emocinis smurtas	1,85	,71	,158*	,593**								
4. Fizinis smurtas	1,53	,64	,176*	,469**	,602**							
5. Nepriežiūra	1,12	,38	,054	,301**	,262**	,269**						
6. Seksualinis smurtas	1,01	,10	,077	,171*	,127	,152*	-,047					
7. Netinkamas elgesys vaikystėje	1,45	,38	,136	,808**	,864**	,791**	,419**	,181**				
8. Šeimos disfunkcijos	,78	,91	-,011	,336**	,197**	,235**	,352**	,587	,331**			
9. Amžius	41,0	10,3	-,260**	-,089	-,152*	,014	-,034	,009	-,067	,175*		
10. Darbo stažas	17,36	9,75	-,173*	-,096	-,139*	,003	-,062	,005	-,092	,078	,839**	

Pastaba: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, M – vidurkis, SD – standartiniai nuokrypiai. Statistiškai reikšmingi rezultatai pažymėti paryškintu šriftu.

Rezultatai taip pat parodė, kad yra statistiškai reikšminga sąsaja tarp tyrimo dalyvių amžiaus ir aštrių pojūčių siekimo. Buvo pastebėta, kad amžius statistiškai reikšmingai koreliavo su bendru aštrių pojūčių siekimo skalės įverčiu ($r = -0,260$, $p < 0,001$). Galima teigti, kad kuo jaunesni buvo tiriamieji, tuo aukštesni buvo jų aštrių pojūčių siekimo skalės įverčiai. Be to, analizė parodė, jog darbo stažas bei aštrių pojūčių siekimas buvo statistiškai reikšmingai susiję ($r = -0,173$, $p = 0,014$), kas reiškia, jog kuo didesnę darbo stažą turėjo pareigūnai, tuo mažesni buvo jų aštrių pojūčių siekimo skalės įverčiai.

3.3. Skirtumai tarp grupių

Siekiant nustatyti skirtumus tarp pareigūnų rizikingo elgesio ir nepalankių vaikystės patirčių bei tarp aštrių pojūčių siekimo, buvo analizuoti visų tirtų sveikatai rizikingo elgesio, nepalankių vaikystės patirčių formų bei aštrių pojūčių siekimo skalės skirtumai. Analizuojant nepalankių vaikystės patirčių ir aštrių pojūčių siekimo skirtumus tarp kada nors vartojusių ir niekada nevartojusių alkoholio tiriamųjų, nebuvo rasta jokių statistiškai reikšmingų skirtumų (žr. 3 lentelę). Nagrinėjant cigarečių rūkymo ypatumus, buvo rastas statistiškai reikšmingas skirtumas tarp kada nors rūkusių ir niekada nerūkusių tyrimo dalyvių patirto netinkamo elgesio vaikystėje ($Z = 3,70, p < 0,001$) (žr. 3 priedą). Tai rodo, kad tiriamieji, kurie dažniau patyrė netinkamą elgesį vaikystėje (fizinį, emocinį, seksualinį smurtą, nepriežiūrą ar smurto šeimoje stebėjimą), buvo labiau linkę pradėti rūkyti. Taip pat buvo rastas statistiškai reikšmingas skirtumas tiriant el. cigarečių rūkymą: pastebėta, kad yra aštrių pojūčių siekimo skalės įverčių vidurkinių rangų statistiškai reikšmingas skirtumas tarp kada nors rūkusių ir niekada nerūkusių el. cigaretės tyrimo dalyvių ($Z = 2,80, p = 0,005$) (žr. 4 priedą). Tai reiškia, jog turintys aukštesnius aštrių pojūčių siekimo įverčius buvo labiau linkę pradėti rūkyti el. cigaretes nei turintys žemesnius įverčius. Buvo analizuoti skirtumai ir tarp vartojusių ir niekada nevartojusių narkotines medžiagas (žr. 5 priedą). Nustatyta, kad yra statistiškai reikšmingas skirtumas tarp tiriamųjų, kada nors vartojusių ir niekada nevartojusių narkotinių medžiagų, tiriant aštrių pojūčių siekimo įverčius ($Z = 4,33, p < 0,001$). Tad turintys aukštesnius aštrių pojūčių siekimo įverčius buvo labiau linkę pradėti vartoti narkotines medžiagas palyginus su turinčiais žemesnius aštrių pojūčių siekimo įverčius. Tiriant nepalankių vaikystės patirčių ir aštrių pojūčių siekimo skirtumus tarp kada nors vartojusių vaistus ne pagal jų paskirtį ir niekada nevartojusių vaistus ne pagal paskirtį, nebuvo nustatyta jokių statistiškai reikšmingų skirtumų (žr. 5 priedą).

Analizuojant tiriamųjų pastarųjų 30 d. alkoholio vartojimo ryšį su nepalankiomis vaikystės patirtimis bei aštrių pojūčių siekimu, buvo pastebėti keli statistiškai reikšmingi skirtumai tarp grupių (žr. 3 lentelę). Nustatyta, jog yra statistiškai reikšmingas skirtumas tarp seksualinio smurto poskalės įverčių vidurkinių rangų ($Z = -1,961, p = 0,05$). Tai rodo, jog vaikystėje patyrę seksualinį smurtą respondentai statistiškai reikšmingai mažiau linkę vartoti alkoholį suaugus. Taip pat buvo pastebėta, kad yra statistiškai reikšmingas skirtumas tarp aštrių pojūčių siekimo skalės įverčių vidurkinių rangų ($Z = 2,494, p = 0,013$). Tai rodo, kad tiriamieji, kurie turėjo aukštesnius aštrių pojūčių siekimo įverčius labiau linkę vartoti alkoholį.

3 lentelė. Alkoholio vartojimo skirtumai pagal tiriamųjų patirtas nepalankias vaikystės patirtis ir aštrių pojūčių siekimą

	Vidurkinis rangas (n)		Z	p	Vidurkinis rangas (n)		Z	p
	Vartotojo alkoholį	Niekada nevartotojo alkoholio			Per pastarąsias 30 d. vartotojo alkoholį	Per pastarąsias 30 d. nevartotojo alkoholio		
Smurto stebėjimas	102,33 (201)	68,75 (2)	0,82	0,411	101,49 (160)	101,54 (42)	- 0,01	0,996
Emocinis smurtas	102,27 (201)	74,50 (2)	0,69	0,487	102,79 (160)	96,60 (42)	0,64	0,524
Fizinis smurtas	102,20 (201)	82,25 (2)	0,51	0,607	104,24 (160)	91,05 (42)	1,40	0,161
Seksualinis smurtas	102,01 (201)	100,50 (2)	0,17	0,862	100,63 (160)	104,80 (42)	- 1,96	0,050
Nepriežiūra	102,13 (201)	89,00 (2)	0,54	0,588	102,43 (160)	97,98 (42)	0,75	0,450
Netinkamas elgesys vaikystėje	102,37 (201)	65,00 (2)	0,09	0,370	103,00 (160)	95,77 (42)	0,71	0,475
Šeimos disfunkcijos	101,89 (201)	113,50 (2)	-0,3	0,763	102,52 (160)	97,62 (42)	0,52	0,600
Aštrių pojūčių siekimas	102,33 (201)	69,00 (2)	0,80	0,424	106,75 (160)	81,51 (42)	2,49	0,013

Pastaba: p – reikšmingumo lygmuo, Z – Z testo koeficientas, n – imties dalis. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

Nebuvo rasta statistiškai reikšmingų skirtumų tarp nepalankių vaikystės patirčių ir aštrių pojūčių siekimo įverčių vidurkinių rangų analizuojant pastarųjų 30 d. cigarečių ir el. cigarečių rūkymą (žr. 4 priedą). Pastarųjų 30 d. narkotinių medžiagų bei vaistų ne pagal paskirtį vartojimo analizės atlikti nepavyko, nes tyrimo dalyvių, kurie teigė vartoję vieną ar kitą medžiagą buvo per mažai.

Darbe buvo analizuoti ir skirtumai tarp dabartinio cigarečių ir el. cigarečių rūkymo, alkoholio, narkotinių medžiagų bei vaistų, vartojamų ne pagal paskirtį, vartojimo dažnumo grupių priklausomai

nuo patirtų nepalankių vaikystės patirčių bei aštrių pojūčių siekimo. Statistiškai reikšmingi skirtumai buvo rasti tiriant alkoholio vartojimo dažnumą (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. *Tiriamųjų pastarųjų 30 d. alkoholio vartojimo dažnumo grupių palyginimas pagal patirtus nepalankius vaikystės išgyvenimus ir aštrių pojūčių siekimą*

	Vidurkinis rangas (n)				X ² (df)	p
	Rečiau nei vieną kartą per savaitę	Bent vieną kartą per savaitę	Keletą kartų per savaitę	Kasdien arba beveik kasdien		
Alkoholio vartojimo dažnumas						
Smurto stebėjimas	78,51(102)	87,74(37)	83,29(14)	86,94(9)	1,263(3)	0,738
Emocinis smurtas	74,29(102)	88,69(37)	94,57(14)	113,33(9)	9,213(3)	0,027
Fizinis smurtas	78,70(102)	78,08(37)	82,07(14)	126,44(9)	10,06(3)	0,018
Seksualinis smurtas	80,05(102)	83,68(37)	80,71(14)	90,22(9)	1,39(3)	0,708
Nepriežiūra	81,00(102)	83,19(37)	81,00(14)	81,00(9)	3,38(3)	0,337
Netinkamas elgesys vaikystėje	76,49(102)	84,38(37)	88,89(14)	115,00(9)	6,27(3)	0,099
Bendras aštrių pojūčių siekimas	77,84(102)	85,84(37)	83,18(14)	102,50(9)	2,77(3)	0,429

Pastaba: p – reikšmingumo lygmuo, df – laisvės laipsniai, X² – chi kvadratu, n – imties dalis. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

Rezultatai parodė, kad yra statistiškai reikšmingas skirtumas tarp emocinio smurto poskalės įverčių vidurkinių rangų ($X^2 = 9,213$, $df = 3$, $p = 0,027$) bei tarp fizinio smurto poskalės įverčių vidurkinių rangų ($X^2 = 10,056$, $df = 3$, $p = 0,018$). Lyginant grupes tarpusavyje buvo pastebėtas statistiškai reikšmingas emocinio smurto patyrimo skirtumas tarp vartojusių alkoholį rečiau nei vieną kartą per savaitę ir vartojusių alkoholį kasdien arba beveik kasdien ($p = 0,013$). Tai reiškia, jog dažniau vartojantys alkoholį tiriamieji dažniau patyrė emocinį smurtą nei rečiau vartojantys alkoholį. Taip pat lyginant grupes tarpusavyje buvo pastebėtas statistiškai reikšmingas fizinio smurto patyrimo skirtumas tarp vartojusių alkoholį bent vieną kartą per savaitę ir kasdien arba beveik kasdien ($p = 0,003$), taip pat tarp vartojusių alkoholį rečiau nei vieną kartą per savaitę bei kasdien arba beveik kasdien ($p = 0,002$) ir tarp vartojusių alkoholį keletą kartų per savaitę bei kasdien arba beveik kasdien

($p = 0,018$). Tai rodo, kad vaikystėje patyrę fizinį smurtą tiriamieji vartojo statistiškai reikšmingai daugiau alkoholio.

Be to, analizuojant skirtumus tarp dabartinio el. cigarečių rūkymo dažnumo grupių priklausomai nuo aštrių pojūčių siekimo bruožo bei nepalankių vaikystės patirčių, buvo pastebėtas statistiškai reikšmingas skirtumas tarp aštrių pojūčių siekimo skalės įverčių vidurkinių rangų ($x^2 = 8,844$, $p = 0,031$) (žr. 6 priedą). Lyginant grupes tarpusavyje nustatyta, kad skiriasi tyrimo dalyvių, rūkusių el. cigaretes bent vieną kartą per savaitę ir keletą kartų per savaitę, aštrių pojūčių siekimas ($p = 0,005$). Taip pat skyrėsi tiriamųjų, rūkusių el. cigaretes kasdien arba beveik kasdien ir rečiau nei vieną kartą per savaitę, aštrių pojūčių siekimas ($p = 0,020$). Tai rodo, kad asmenys, rečiau rūkę el. cigaretes, buvo labiau linkę turėti aukštesnius aštrių pojūčių siekimo skalės įverčius.

Narkotinių medžiagų vartojimo bei vaistų, vartojamų ne pagal paskirtį, dažnumo skirtumai nebuvo analizuoti, nes imtyje buvo per mažai tiriamųjų, vartojusių šias medžiagas per pastarąsias 30 dienų.

Taip pat buvo analizuoti ir rizikingo elgesio formų pasireiškimo skirtumai priklausomai nuo patirtų skirtingų šeimos disfunkcijų (žr. 7, 8 priedus). Rezultatai neparodė jokių statistiškai reikšmingų skirtumų. Tad specifinių šeimos disfunkcijų patyrimas vaikystėje neturėjo įtakos sveikatai rizikingo elgesio pasireiškimui suaugus.

Analizuojant nepalankių vaikystės patirčių ryšius su vaikystėje patirtomis šeimos disfunkcijomis, buvo rasta, jog yra statistiškai reikšmingų skirtumų tarp šių grupių (žr. 9 priedą). Pastebėta, jog tiriamieji, vaikystėje gyvenę aplinkoje, kurioje buvo psichotropinių medžiagų vartojimo problemų turinčių asmenų, statistiškai reikšmingai dažniau buvo smurto liudininkais ($Z = 5,928$, $p < 0,001$), patyrė emocinį ($Z = 3,214$, $p = 0,001$), fizinį ($Z = 2,812$, $p = 0,005$) smurtą, nepriežiūrą ($Z = 6,708$, $p < 0,001$). Taip pat buvo rasta, jog yra statistiškai reikšmingų skirtumų tarp tyrimo dalyvių, vaikystėje turėjusių įkalintą šeimos narį ir neturėjusių. Rezultatai parodė, kad respondentai, kurie vaikystėje turėjo įkalintą šeimos narį, statistiškai reikšmingai dažniau patyrė emocinį smurtą ($Z = 2,340$, $p = 0,019$), dažniau stebėjo smurtą ($Z = 2,091$, $p = 0,037$) ir dažniau patyrė nepriežiūrą ($Z = 1,756$, $p = 0,079$).

Tyrimė taip pat buvo siekiama išsiaiškinti demografinius tyrimo dalyvių skirtumus. Ieškant skirtumų tarp vyrų ir moterų aštrių pojūčių siekimo ir patirtų nepalankių vaikystės patirčių, buvo pastebėta, jog yra statistiškai reikšmingų skirtumų aštrių pojūčių siekimo skalės įverčiuose (žr. 5 lentelę). Rezultatai parodė, kad vyrai turėjo statistiškai reikšmingai aukštesnius įverčius aštrių pojūčių siekimo skalėje ($Z = -4,704$, $p < 0,001$) nei moterys.

5 lentelė. Vyrų ir moterų aštrių pojūčių siekimo bei patirtų nepalankių vaikystės patirčių skirtumai

	Moterys	Vyrai	Z	p
	Vidurkinis rangas (n)			
Smurto stebėjimas	107,70 (68)	99,13 (135)	1,00	0,316
Emocinis smurtas	98,59 (68)	103,72 (135)	-0,61	0,540
Fizinis smurtas	91,60 (68)	107,24 (135)	-1,93	0,054
Seksualinis smurtas	101,98 (68)	102,01 (135)	-0,02	0,986
Nepriežiūra	106,82 (68)	99,57 (135)	1,43	0,153
Netinkamas elgesys vaikystėje	100,90 (68)	102,55 (135)	-0,19	0,850
Šeimos disfunkcijos	104,65 (68)	100,67 (135)	0,49	0,622
Aštrių pojūčių siekimas	74,72 (68)	115,74 (135)	-4,70	<0,001

Pastaba: p – reikšmingumo lygmuo, Z – Z testo koeficientas, n – imties dalis. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

Be to, buvo tiriami rizikingo elgesio formų pasireiškimo skirtumai tarp vyrų ir moterų (žr. 10 priedą). Nustatyta, jog yra statistiškai reikšmingas skirtumas tarp vyrų ir moterų el. cigarečių rūkymo ($X^2 = 4,15$, $p = 0,042$). Pastebėta, kad moterys labiau linkusios išbandyti elektroninių cigarečių rūkymą nei vyrai.

Analizuojant rizikingo elgesio pasireiškimo skirtumus pagal amžių, statistiškai reikšmingų skirtumų buvo rasta tik tarp paprastų ir elektroninių cigarečių rūkymo ypatumų (žr. 6 lentelę). Pastebėta, jog yra statistiškai reikšmingas amžiaus skirtumas tarp pastaruoju metu rūkusių ir nerūkusių el. cigaretės tiriamųjų ($Z = -4,620$, $p < 0,001$). Šiuo atveju rūkančiųjų el. cigaretės tyrimo dalyvių amžius buvo jaunesnis nei nerūkusiųjų. Be to, buvo pastebėtas statistiškai reikšmingas amžiaus skirtumas tarp kada nors rūkusių ir niekada nerūkusių respondentų ($Z = -3,273$, $p = 0,001$): vyresnio amžiaus tiriamieji buvo labiau linkę bent vieną kartą išbandyti cigarečių rūkymą.

6 lentelė. Rizikingo elgesio formų pasireiškimo skirtumai priklausomai nuo amžiaus

	Amžius		
	Vidurkinis rangas (n)	Z	p
Rūkė cigaretes	95,63(166)		
Niekada nerūkė cigarečių	130,57(37)	-3,27	0,001
Per pastarąsias 30 d. rūkė cigaretes	84,59(56)		
Per pastarąsias 30 d nerūkė cigarečių	89,61(119)	-0,61	0,541
Rūkė el. cigaretes	81,91(96)		
Niekada nerūkė el. cigarečių	120,03(107)	-4,62	< 0,001
Per pastarąsias 30 d. rūkė el. cigaretes	46,49(40)		
Per pastarąsias 30 d nerūkė el. cigarečių	72,05(87)	-3,64	< 0,001
Vartojo alkoholį	101,93(201)		
Niekada nevartojo alkoholio	109,50(2)	-0,18	0,856
Per pastarąsias 30 d. vartojo alkoholį	97,50(160)		
Per pastarąsias 30 d. nevartojo alkoholio	116,75(42)	-1,90	0,057
Vartojo narkotines medž.	82,93(27)		
Niekada nevartojo narkotinių medž.	104,93(176)	-1,81	0,070
Vartojo vaistus ne pagal paskirtį	66,50(5)		
Niekada nevartojo vaistų ne pagal paskirtį	102,90(198)	-1,37	0,171

Pastaba: p – reikšmingumo lygmuo, Z – Z testo koeficientas, n – imties dalis. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

Taip pat buvo siekiama išanalizuoti skirtumus tarp policijos departamento pareigūnų ir priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento pareigūnų. Tiriant patirtų nepalankių vaikystės patirčių bei aštrių pojūčių siekimo skirtumus tarp PD ir PAGD pareigūnų grupių, nebuvo rasta statistiškai reikšmingų skirtumų (žr. 11 priedą). Analizuojant, skirtingų rizikingo elgesio formų pasireiškimo skirtumus tarp departamentų, buvo pastebėta, jog yra statistiškai reikšmingas skirtumas tarp Policijos departamento pareigūnų ir Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento pareigūnų el. cigarečių rūkymo ($X^2 = 6,564, p = 0,038$) (žr. 7 lentelę). Palyginus PD ir PAGD rūkančių el. cigaretes pareigūnų procentą nustatyta, kad buvo didesnis procentas PD pareigūnų, kurie per pastarąsias 30 d. rūkė el. cigaretes nei PAGD pareigūnų.

7 lentelė. Rizikingo elgesio formų pasireiškimo skirtumai tarp PD ir PAGD pareigūnų

	PD	PAGD	X ²	df	p
	n (%)				
Rūkė cigaretes	56 (88,9)	110 (78,6)			
Niekada nerūkė cigarečių	7 (11,1)	30 (21,4)	3,10	1	0,078
Iš viso	63 (100)	140 (100)			
Per pastarįsias 30 d. rūkė cigaretes	18 (31,6)	38 (32,2)			
Per pastarįsias 30 d nerūkė cigarečių	39 (68,4)	80 (67,8)	0,01	1	0,934
Iš viso	57 (100)	118 (100)			
Rūkė el. cigaretes	36 (57,1)	60 (42,9)			
Niekada nerūkė el. cigarečių	27 (42,9)	80 (57,1)	3,56	1	0,059
Iš viso	63 (100)	140 (100)			
Per pastarįsias 30 d. rūkė el. cigaretes	19 (46,3)	21 (24,4)			
Per pastarįsias 30 d nerūkė el. cigarečių	22 (53,7)	65 (75,6)	6,18	1	0,013
Iš viso	41 (100)	86 (100)			
Vartojo alkoholį	63 (100)	138 (98,6)			
Niekada nevartojo alkoholio	0 (0)	2 (1,4)	0,91	1	0,340
Iš viso	63 (100)	140 (100)			
Per pastarįsias 30 d. vartojo alkoholį	53 (84,1)	107 (77)			
Per pastarįsias 30 d. nevartojo alkoholio	10 (15,9)	32 (23)	1,34	1	0,246
Iš viso	63 (100)	139 (100)			
Vartojo narkotines medž.	8 (12,7)	19 (13,6)			
Niekada nevartojo narkotinių medž.	55 (87,3)	121 (86,4)	0,03	1	0,865
Iš viso	63 (100)	140 (100)			
Vartojo vaistus ne pagal paskirtį	2 (3,2)	3 (2,1)			
Niekada nevartojo vaistų ne pagal paskirtį	61 (96,8)	137 (97,9)	0,19	1	0,661
Iš viso	63 (100)	140 (100)			

Pastaba: p – reikšmingumo lygmuo, df – laisvės laipsniai, X² – Pearson chi kvadratu, n – imties dalis. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

Galiausiai buvo analizuoti tiriamųjų skirtumai priklausomai nuo jų atliekamo darbo pobūdžio – ar dirba viename iš departamentų kaip administracijos darbuotojas, ar dirba kaip pareigūnas, reaguojantis į iškvietus. Analizė atskleidė, kad nėra statistiškai reikšmingų skirtumų susijusių su aštrių pojūčių siekimu bei nepalankiomis vaikystės patirtimis (žr. 12 priedą).

4. REZULTATŲ APTARIMAS

4.1. Nepalankios vaikystės patirtys ir sveikatai rizikingas elgesys

Tyrimo rezultatai parodė, kad yra tam tikri statistiškai reikšmingi traumuojančių vaikystės įvykių patyrimo skirtumai tarp vartojančių ir nevartojančių alkoholi. Miller-Perrin ir kolegos (2009) nustatė, kad fizinis smurtas yra susijęs su daugybe psichologinių problemų: gilia depresija, priklausomybe nuo alkoholio ir išorinėmis problemomis. Tai iš dalies sutampa su tyrime gautais rezultatais, kurie parodė, kad dažniau vartojantys alkoholi tiriamieji teigė dažniau patyrę emocinį ir fizinį smurtą vaikystėje nei rečiau vartojantys alkoholi. Tai dalinai sutampa ir su Ramiro ir kitų (2010) tyrimo rezultatais, kurie parodė, jog patyrę psichologinę prievartą asmenys, labiau linkę susirgti lėtinėmis fizinėmis ir psichologinėmis ligomis, tokiomis kaip depresija, traumos, priklausomybė nuo narkotikų ir alkoholio. Taip pat dabartiniame tyrime buvo rasta, kad vaikystėje patyrę seksualinį smurtą respondentai buvo mažiau linkę vartoti alkoholi suaugus. Tai neatitinka ankstesnių tyrimų išvadų, kuriuose buvo gauti atvirkštiniai rezultatai: Dube ir kolegos (2002) padarė išvadą, kad vaikų seksualinė prievarta yra susijusi su depresijos, priklausomybės nuo alkoholio ar narkotikų, panikos sutrikimų, potrauminio streso sutrikimų ir savižudybių rizika viso gyvenimo metu. Galimai nesutapimas su kitais tyrimais yra dėl to, jog šiame tyrime, patyrusių seksualinę prievartą, tiriamųjų buvo labai mažas skaičius (1,5 %). Visgi ankstesni tyrimai rado ir daugiau sąsajų tarp nepalankių vaikystės patirčių ir sveikatai rizikingo elgesio. Pavyzdžiui, kaip jau anksčiau minėta Miller-Perrin ir kiti (2009), Ramiro ir kolegos (2010), Dube ir bendraautorių (2002), taip pat ir Crouch ir kolegos (2018), savo tyrimuose rado statistiškai reikšmingų ryšių tarp tam tikrų sveikatai rizikingų elgesio formų, tokių kaip rūkymas, narkotinių medžiagų vartojimas ir pan., bei nepalankių vaikystės patirčių. Galima priežastis, dėl ko nebuvo rasta daugiau statistiškai reikšmingų ryšių, yra dėl nereprezentatyvios imties, kuri buvo gana maža (203 tiriamieji) bei dėl specifinės tiriamųjų imties, t.y. pareigūnų: nors anketa buvo anoniminė, galimai daugelis pareigūnų nenorėjo atskleisti narkotinių medžiagų vartojimo ar vaistų vartojimo ne pagal jų paskirtį.

Dube ir kiti (2001) pastebėjo, kad asmenys, stebėję smurtą šeimoje, turėjo nuo dviejų iki šešių kartų didesnę tikimybę patirti kitą nepalankią vaikystės patirtį. Dabartiniame tyrime taip pat buvo rastas ryšys tarp smurto stebėjimo ir visų smurto tipų (emocinio, fizinio ir seksualinio). Bailey, Moran ir Pederson (2007) savo tyrime iš dalies gavo panašius rezultatus: pasak jų gautų rezultatų, tiriamieji, patyrę seksualinį smurtą vaikystėje, taip pat dažniausiai patyrė ir fizinį smurtą. Tuo tarpu Fergusson, Boden ir Horwood, (2006) teigė, jog tėvų tarpusavio smurtas kai kuriais atvejais prognozuoja fizinį ir psichologinį smurtą ir prieš vaiką, tad šių autorių pastebėjimas sutampa ir su šiame darbe gautais rezultatais.

Ramiro ir kolegų (2010) nustatė, kad šeimos disfunkcijos buvusios vaikystėje yra susijusios su rizikingo elgesio pasireiškimu suaugus. Tyrėjai pastebėjo, kad šeimos nario psichotropinių medžiagų vartojimo problemos tris kartus padidina tikimybę asmenims pradėti vartoti psichotropines medžiagas suaugus. Be to, šeimos nario psichikos problemos net penkis kartus padidina tikimybę asmenims pradėti vartoti narkotines medžiagas. Dabartiniame tyrime analizuojant šeimos disfunkcijas prieita išvados, kad specifinių šeimos disfunkcijų patyrimas vaikystėje neturėjo įtakos sveikatai rizikingo elgesio pasireiškimui suaugus. Rezultatų nesutapimas galimas dėl gana mažos imties bei dėl to, jog tyrimo imtyje nebuvo pakankamai daug tyrimo dalyvių, vaikystėje patyrusių šeimos disfunkcijas.

Taip pat buvo pastebėta, kad tyrimo dalyvių patirta tam tikra šeimos disfunkcija, buvo susijusi ir su kitomis nepalankiomis vaikystės patirtimis. Pavyzdžiui, tiriamieji, vaikystėje gyvenę aplinkoje, kurioje buvo psichotropinių medžiagų vartojimo problemų turintis asmuo, taip pat dažniau buvo smurto liudininkais, patyrė emocinį, fizinį smurtą, nepriežiūrą bei bendrai dažniau patyrė netinkamą elgesį vaikystėje. Respondentai, kurie vaikystėje turėjo įkalintą šeimos narį, taip pat dažniau patyrė emocinį smurtą, dažniau stebėjo smurtą, dažniau patyrė nepriežiūrą ir bendrai dažniau patyrė netinkamą elgesį. Tuo tarpu tyrimo dalyviai, kurių tėvai (globėjai) išsiskyrė vaikystėje, kaip ir patyrus anksčiau minėtas šeimos disfunkcijas, dažniau stebėjo smurtą šeimoje, patyrė fizinį smurtą, nepriežiūrą bei bendrai dažniau patyrė netinkamą elgesį nei, tie, kurių tėvai (globėjai) neišsiskyrė vaikystėje. Tai sutampa su Ramiro ir kolegų (2010) padarytomis išvadomis. Jie teigė, jog netinkamas elgesys su vaiku bei šeimos disfunkcijos dažniausiai pasireiškia ne po vieną, o po kelis. Pavyzdžiui, tyrėjai nustatė, jog tyrimo dalyviai, gyvenę su šeimos nariu, turėjusiu psichotropinių medžiagų vartojimo problemų, dažnai patirdavo ir fizinį smurtą.

4.2 Aštrių pojūčių siekimas ir sveikatai rizikingas elgesys

Rezultatų analizė parodė, kad tiriamieji, kurie turėjo aukštesnius aštrių pojūčių siekimo skalės įverčius bendrai buvo labiau linkę vartoti alkoholį bei dažniau vartoti alkoholį. Tokie patys rezultatai buvo ir su narkotinių medžiagų vartojimu: aukštesnius aštrių pojūčių siekimo skalės įverčius surinkę tyrimo dalyviai buvo labiau linkę vartoti narkotines medžiagas. Šie rezultatai atitinka Bulotaitės ir Zamalijevės (2016) tyrimo rezultatus, kurie parodė, jog bendro aštrių pojūčių siekio skalės įverčių vidurkiai buvo reikšmingai didesni tų tiriamųjų, kurie yra vartoję narkotines medžiagas, dažnai vartojo alkoholį, bei vartojo didelius alkoholio kiekius vienu metu.

Analizuojant el. cigarečių rūkymo ryšį su aštrių pojūčių siekimu, buvo rasta, jog bent kartą rūkę el. cigaretes tyrimo dalyviai turėjo aukštesnį aštrių pojūčių siekimą nei niekada nerūkę el. cigarečių. Tačiau buvo pastebėta, kad aukštesnius įverčius turinčių asmenų dabartinis rūkymas buvo retesnis negu turinčių žemesnius aštrių pojūčių siekimo įverčius. Tad aštrių pojūčių siekėjai labiau linkę išbandyti el. cigaretes, tačiau pastovus rūkymas jiems ne toks aktualus. Šie rezultatai dalinai

atitinka ankstesnių tyrimų rezultatus: Case ir kolegos (2017) nustatė, jog tiriamieji, kurie kada nors rūkė arba dabar rūko el. cigaretes, turėjo aukštesnius aštrių pojūčių siekimo skalės įverčius. Taip pat tyrėjai pastebėjo, kad turintys aukštus aštrių pojūčių siekimo skalės įverčius, tačiau šiuo metu nerūkiantys tiriamieji, turėjo didesnę tikimybę pradėti rūkyti el. cigaretes.

Tikrinant nepalankių vaikystės patirčių sąsajas su aštrių pojūčių siekimu, buvo rasta, kad kuo dažnesnis buvo emocinis smurtas vaikystėje, tuo labiau tiriamieji buvo linkę į aštrių pojūčių siekimą. Nebuvo rasta tyrimų, kurie būtų tyrę pareigūnų nepalankių vaikystės patirčių ir aštrių pojūčių siekimo ryšį, o dabartinio tyrimo rezultatai nesutampa su kitų tyrimų, tyrusių bendrą populiaciją, gautais rezultatais. Babad ir kolegos (2019) tyrė sąsajas tarp aštrių pojūčių siekimo ir nepalankių vaikystės patirčių. Tyrėjai nustatė, jog vaikystėje patirtas emocinis smurtas, nepriežiūra bei smurto stebėjimas, prognozavo žemus aštrių pojūčių siekimo įverčius. Tyrėjai tokius rezultatus aiškino tuo, jog suaugusieji, patyrę vaikystėje emocinę prievartą ir nepriežiūrą, paprastai turi schemas, kurios plačiai paveikia pasaulėžiūrą. Emocinė prievarta ir nepriežiūra, patirta vaikystėje, gali turėti didesnę poveikį negu šiuo metu vykstantys traumuojuojantys įvykiai. Taip pat tyrėjai išskyrė, jog vaikystėje patirta emocinė prievarta yra susijusi su didesniu suaugusiųjų emociniu slopinimu (angl. emotional inhibition), o tai paaiškina sumažėjusį pojūčių siekimą tiems, kurie patyrė emocinę prievartą ir nepriežiūrą (Babad et al., 2019). Visgi Babad ir kolegų tyrimas buvo su studentų intimi, o dabartiniame tyrime buvo tirti pareigūnai. Be to, ankstesnis tyrimas naudojo kitą instrumentą, aštrių pojūčių siekimui tirti, tad nesutapimai gali būti dėl skirtingo instrumentų naudojimo ir kaip tiriamieji interpretavo jiems pateiktus klausimus.

Ieškant skirtumų tarp vyrų ir moterų rezultatų, analizė parodė, jog vyrai labiau linkę į aštrių pojūčių siekimą nei moterys, ir tai sutampa su Zuckerman (2007) padaryta išvada, kad vyrų įverčiai dažniausiai būna aukštesni nei moterų. Šie rezultatai stebimi ir daugelyje kultūrų (Zuckerman, 2007). Perrott ir Blenkarn (2015) atliko tyrimą su ugniagesiais savanoriais bei taip pat gavo rezultatus, parodžiusius statistiškai reikšmingą skirtumą tarp vyrų ugniagesių bei moterų ugniagesių sužadavimo siekimo įverčių.

Taip pat pastebėta, kad moterys labiau linkusios išbandyti elektroninių cigarečių rūkymą nei vyrai. Kong, Kuguru ir Krishnan-Sarin (2017) atlikę naujų tyrimų apie el. cigarečių rūkymo ypatumus tarp vyrų ir moterų analizę, pastebėjo, jog daugelis tyrimų randa statistiškai reikšmingus vyrų ir moterų el. cigarečių rūkymo skirtumus. Visgi pastebima, jog tiek jauni, tiek vyresni vyrai yra labiau linkę rūkyti el. cigaretes nei moterys. Tad dabartiniai rezultatai nesutampa su ankstesniais tyrimais. Tačiau svarbu suprasti, jog statistiškai reikšmingi skirtumai tarp vyrų ir moterų, kurie buvo gauti dabartiniame tyrime, parodė, tik tai, kad šios imties moterys buvo labiau linkusios išbandyti el. cigaretes, tačiau nebuvo rasta reikšmingų skirtumų tarp dabartinio vartojimo ar vartojimo dažnumo. Yimsaard ir kiti (2020) tyrė priežastis dėl ko vyrai ir moterys nusprendžia pradėti rūkyti elektronines

cigaretes. Tyrėjai padarė išvadas, kad moterys dažniausiai pradeda rūkyti el. cigarettes vietoje paprastų, nes mano, kad jos mažiau kenkia aplinkinių sveikatai, o tuo tarpu vyrai – nes mano, jog tai mažiau kenkia jų sveikatai (Yimsaard et al., 2020).

Breivik ir kolegų (2017) tyrimo rezultatai parodė, kad skirtingo amžiaus žmonės turėjo skirtingus aštrių pojūčių siekimo įverčius – jaunesni tiriamieji buvo labiau linkę į aštrių pojūčių siekimą, ypač į nuotykių ir jaudulio siekimą bei impulsyvumą. Dabartinio tyrimo rezultatai parodė panašius rezultatus – kuo jaunesni buvo tiriamieji, tuo aukštesni buvo jų aštrių pojūčių siekimo skalės įverčiai.

Argustaitė-Zailskienė ir kolegės (2019) pastebėjo, kad ilgesnė tarnyba teisėsaugoje ir patirti psichologiškai traumuojantys įvykiai tarnyboje yra susiję su padidėjusia policijos darbuotojų priklausomybės nuo alkoholio rizika. Iš esmės tyrėjams šie rezultatai pasirodė logiški, nes ilgesnis policijos darbas gali turėti įtakos alkoholio vartojimui, nes suteikia daugiau galimybių įsitraukti į traumuojančius įvykius ir atsiranda vis gilesnis pasinėrimas į policijos kultūrą (Argustaitė-Zailskienė et al., 2019). Šiame tyrime taip pat buvo siekiama patikrinti, ar tiriamųjų darbo stažas gali turėti įtakos sveikatai rizikingo elgesio atsiradimui. Visgi rezultatai neparodė, jokio statistiškai reikšmingo ryšio tarp alkoholio vartojimo ir darbo stažo.

Dabartiniame tyrime taip pat nustatyta, kad rūkantys el. cigarettes tyrimo dalyviai buvo jaunesnio amžiaus nei nerūkantys. Panašius rezultatus gavo ir kiti tyrėjai. Pavyzdžiui, Jankowski ir kolegės (2021) tirdami Lenkijos policijos pareigūnus priėjo prie išvados, kad elektroninių cigarečių vartojimas labiausiai paplitęs tarp jaunų pareigūnų (20-29 metų). Taip pat, tiriant tyrimo dalyvių skirtumus pagal amžių, nustatyta, kad vyresnio amžiaus tiriamieji buvo labiau linkę bent vieną kartą per gyvenimą išbandyti cigarečių rūkymą. Tokie rezultatai greičiausiai yra dėl to, jog dabartiniiais laikais, atsirado ne viena cigarečių alternatyva, kuri jaunesniems žmonėms dažnai būna priimtinesnė (pavyzdžiui, el. cigaretės).

Zuckerman & Aluja (2014) pastebėjo, kad ugniagesiai gelbėtojai turi aukštesnį aštrių pojūčių siekimą, tuo tarpu policijos pareigūnų aštrių pojūčių siekimas nesiskiria nuo bendrosios populiacijos. Visgi tie, policijos pareigūnai, kurie reaguoja į iškvietimus ir įsitraukia į nusižengusiųjų gaudymą, dažnai turi aukštesnius aštrių pojūčių siekimo įverčius (Zuckerman & Aluja, 2014). Šiame tyrime nebuvo rasta statistiškai reikšmingų skirtumų tarp administracijoje dirbančių ir į iškvietimus reaguojančių pareigūnų.

4.4. Tyrimo ribotumai ir ateities tyrimų perspektyvos

Kaip ir visi tyrimai, šis taip pat turi ribotumų. Visų pirma, tyrimo dalyvių apklausa buvo atliekama internete, todėl buvo sudėtinga pritraukti užpildyti apklausos anketą platesnį respondentų ratą. Be to, buvo bandoma surasti kuo daugiau į iškvietimus reaguojančių pareigūnų, tačiau tai buvo sudėtinga padaryti dėl jų darbo specifikos. Taip pat ne visi žmonės yra linkę nuoširdžiai dalintis savo

skaudžiais išgyvenimais bei pranešti apie savo padarytas nelegalias veikas (šiuo atveju narkotikų vartojimą), net jei dalinimasis yra anoniminis, todėl galimai ne visi tiriamieji nuoširdžiai atskleidė savo patirtį. Galiausiai imtis šiame tyrime nebuvo reprezentatyvi, nes neapima visų Lietuvos Respublikos Policijos departamento bei Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento pareigūnų. Apklausoje sudalyvavo 203 respondentai ir tokia nedidelė imtis galėjo turėti įtakos rezultatams.

Šis tyrimas apėmė tik mažą dalį to, ką galima būtų ištirti ateityje. Ateityje galima būtų išplėsti tyrimą nagrinėjant pareigūnų ir bendrosios populiacijos rizikingo elgesio formų (ne tik su sveikata susijusio rizikingo elgesio) pasireiškimo skirtumus ir sąsajas su aštrių pojūčių siekimu bei nepalankiomis vaikystės patirtimis. Taip pat galima būtų tirti ne tik aštrių pojūčių siekimo bruožą, bet ir kitus asmenybės bruožus, kurie teoriškai gali būti susiję su rizikingu elgesiu. Svarbi sritis yra ir pareigūnų požiūris į rizikingą elgesį bei jo sąsajos su aštrių pojūčių siekimu. Galiausiai, kadangi šis tyrimas neapėmė visų PD ir PAGD pareigūnų, norint patikrinti rezultatų reprezentatyvumą, reikėtų papildomų tyrimų.

IŠVADOS

1. Pareigūnų alkoholio vartojimo dažnumas išsiskyrė priklausomai nuo jų patirto smurto vaikystėje ypatumų: dažniau patyrę fizinį ir emocinį smurtą vaikystėje pareigūnai dažniau vartojo alkoholį šiuo metu. Tuo tarpu dažniau patyrę seksualinį smurtą pareigūnai buvo rečiau linkę vartoti alkoholį šiuo metu. Kitų rizikingo elgesio ir vaikystės nepalankių patirčių sąsajų pareigūnų imtyje nustatyta nebuvo.
2. Pareigūnai, per pastarąsias 30 d. vartoję alkoholį, turėjo aukštesnius aštrių pojūčių siekimo įverčius nei nevartoję alkoholio pareigūnai. Tokie patys rezultatai buvo stebimi ir su narkotinių medžiagų vartojimu: kada nors išbandę narkotines medžiagas pareigūnai turėjo aukštesnius aštrių pojūčių siekimo įverčius nei niekada jų nevartoję. Be to, skyrėsi rūkusių el. cigaretės ir niekada nerūkusių pareigūnų aštrių pojūčių siekimas: kada nors išbandžiusių el. cigaretes pareigūnų aštrių pojūčių siekimas buvo aukštesnis nei niekada nerūkusių.
3. Nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas tarp PD ir PAGD pareigūnų grupių dabartinio elektroninių cigarečių rūkymo: daugiau PD pareigūnų nei PAGD pareigūnų pranešė apie dabartinį el. cigarečių vartojimą. Nepalankių vaikystės patirčių bei aštrių pojūčių siekimo statistiškai reikšmingų skirtumų tarp PD ir PAGD pareigūnų grupių nustatyta nebuvo.
4. Pareigūnų vyrų aštrių pojūčių siekimo skalės įverčiai buvo statistiškai reikšmingai aukštesni nei pareigūnių moterų.
5. Pareigūnų aštrių pojūčių siekimo skalės įverčiai statistiškai reikšmingai didėjo mažėjant pareigūnų amžiui.

LITERATŪRA

- Aleksaitė, J. (2020). *Neigiamų vaikystės patirčių sąsajos su depresijos bei nerimo sutrikimais sergančių asmenų savigarba* (Magistro baigiamasis darbas). Kaunas: Lietuvos sveikatos mokslų universitetas. Paimta iš <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:58658191/datastreams/MAIN/content>
- Almuneef, M., Hollinshead, D., Saleheen, H., AlMadani, S., Derkash, B., AlBuhairan, F., Al-Eissaa, M., & Fluke, J. (2016). Adverse Childhood Experiences And Association With Health, Mental Health, And Risky Behavior In The Kingdom Of Saudi Arabia. *Child Abuse & Neglect*, *60*, 10–17. doi:10.1016/j.chiabu.2016.09.003
- Argustaitė-Zailskienė, G., Šmigelskas, K., & Žemaitienė, N. (2020). Traumatic Experiences, Mental Health, Social Support And Demographics As Correlates Of Alcohol Dependence In A Sample Of Lithuanian Police Officers. *Psychology Health & Medicine*, *25*(4), 396–401. doi:10.1080/13548506.2019.1653481
- Arshavsky, O., Ert, E., & Yechiam, E. (2013). Smokers' Decision Making: More Than Mere Risk Taking. *PLoS ONE*, *8*(7), 1–7 doi:10.1371/journal.pone.0068064
- Babad, S., Zwillling, A., Carson, K. W., Fairchild, V., Razak, S., Robinson, G., & Nikulina, V. (2019). Risk-Taking Propensity And Sensation Seeking In Survivors Of Adverse Childhood Experiences. *Journal of Interpersonal Violence*, *36*(19), 70-87. doi:10.1177/0886260519876035
- Bacharach, S. B., Bamberger, P. A., & Doveh, E. (2008). Firefighters, Critical Incidents, And Drinking To Cope: The Adequacy Of Unit-Level Performance Resources As A Source Of Vulnerability And Protection. *Journal of Applied Psychology*, *93*(1), 155–169. doi:10.1037/0021-9010.93.1.155
- Bailey, H. N., Moran, G., & Pederson, D. R. (2007). Childhood Maltreatment, Complex Trauma Symptoms, And Unresolved Attachment In An At-Risk Sample Of Adolescent Mothers. *Attachment and Human Development*, *9*, 139–161. doi:10.1080/14616730701349721
- Basaza, R., Kukunda, M. M., Otieno, E., Kyasiimire, E., Lukwata, H., & Haddock, C. K. (2020). Factors influencing cigarette smoking among police and costs of an officer smoking in the workplace at Nsambya Barracks, Uganda. *Tobacco prevention & cessation*, *6*(5), 1-7. doi:10.18332/tpc/115031
- Bellis, A. M., Hughes, K., Leckenby, N., Jones, L., Baban, A., Kachaeva, M., Povilaitis, R. ... Terzic, N. (2014). Adverse Childhood Experiences And Associations With Health-Harming Behaviours In Young Adults: Surveys In Eight Eastern European Countries. *Bull World Health Organ*, *92*, 641–655. doi:10.2471/BLT.13.129247
- Bornovalova, M. A., Cashman-Rolls, A., O'donnell, J. M., Ettinger, K., Richards, J. B., & Lejuez, C. (2009). Risk Taking Differences On A Behavioral Task As A Function Of Potential Reward/Loss Magnitude And Individual Differences In Impulsivity And Sensation Seeking. *Pharmacology Biochemistry and Behavior*, *93*(3), 258-262. doi:10.1016/j.pbb.2008.10.023

- Breivik, G., Sand, T. S., & Sookermany, A. M. (2017). Sensation Seeking And Risk-Taking In The Norwegian Population. *Personality and Individual Differences, 119*, 266–272. doi:10.1016/j.paid.2017.07.039
- Brennan, P. L., Schutte, K. K., & Moos, R. H. (2005). Pain And Use Of Alcohol To Manage Pain: Prevalence And 3-Year Outcomes Among Older Problem And Non-Problem Drinkers. *Addiction, 100*(6), 777–786. doi:10.1111/j.1360-0443.2005.01074.x
- Bulotaitė, L. (2014). *Rizikingas elgesys: samprata, paplitimas, veiksniai*. Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Bulotaitė, L. ir Zamalijeva, O., (2016). Studentų rizikingo elgesio ir aštrių pojūčių siekio sąsajos. *Psichologija, 54*, 57–71. doi:10.15388/Psichol.2016.54.10346
- Campbell, J. A., Walker, R. J., & Egede, L. E. (2016). Associations Between Adverse Childhood Experiences, High-Risk Behaviors, And Morbidity In Adulthood. *American Journal of Preventive Medicine, 50*(3), 344–352. doi:10.1016/j.amepre.2015.07.022.
- Carey, M. G., Al-Zaiti, S. S., Dean, G. E., Sessanna, L., & Finnell, D. S. (2011). Sleep Problems, Depression, Substance Use, Social Bonding, And Quality Of Life In Professional Firefighters. *Journal of Occupational and Environmental Medicine, 53*(8), 928–933. doi:10.1097/jom.0b013e318225898f
- Carleton, R. N., Afifi, T. O., Taillieu, T., Turner, S., El-Gabalawy, R., Sareen, J., & Asmundson, G. J. G. (2018). Anxiety-Related Psychopathology And Chronic Pain Comorbidity Among Public Safety Personnel. *Journal of Anxiety Disorders, 55*, 48–55. doi:10.1016/j.janxdis.2018.03.006
- Case, K. R., Loukas, A., Harrell, M. B., Wilkinson, A. V., Springer, A. E., Pérez, A., ... Perry, C. L. (2017). The Association Between Sensation Seeking And E-Cigarette Use In Texas Young Adults: A Cross-Sectional Study. *Journal of American College Health, 65*(4), 277–285. doi:10.1080/07448481.2017.1282487
- Chopko, B. A., Palmieri, P. A., & Adams, R. E. (2013). Associations Between Police Stress And Alcohol Use: Implications For Practice. *Journal of Loss and Trauma, 18*(5), 482–497. doi:10.1080/15325024.2012.719340
- Chung, E. K., Nurmohamed, L., Mathew, L., Elo, I. T., Coyne, J. C., & Culhane, J. F. (2010). Risky Health Behaviors Among Mothers-To-Be: The Impact Of Adverse Childhood Experiences. *Academic Pediatrics, 10*(4), 245–251. doi:10.1016/j.acap.2010.04.003
- Cooper, M. L. (1994). Motivations For Alcohol Use Among Adolescents: Development And Validation Of A Four-Factor Model. *Psychological Assessment, 6*(2), 117–128. doi:10.1037/1040-3590.6.2.117
- Cooper, M. L., Frone, M. R., Russell, M., & Mudar, P. (1995). Drinking To Regulate Positive And Negative Emotions: A Motivational Model Of Alcohol Use. *Journal of Personality and Social Psychology, 69*(5), 990–1005. doi:10.1037//0022-3514.69.5.990

- Cross, C. L., & Ashley, L. (2004). Police Trauma And Addiction: Coping With The Dangers Of The Job. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 73(10), 24–32. Paimta iš https://heinonline.org/hol-cgi-bin/get_pdf.cgi?handle=hein.journals/fbileb73§ion=98&casa_token=wsJsliQPC_EAAAAA:f8-tFBE4jKPjbKLG5ltSJ_3nJdkvQopZK30eOn5uYvbWjcDgO-TcbZSeefu0XOviNwB0xY-
- Crouch, E., Radcliff, E., Stropolis, M., & Wilson, A. (2018). Examining The Association Between Adverse Childhood Experiences And Smoking-Exacerbated Illnesses. *Public Health*, 157, 62–68. doi:10.1016/j.puhe.2018.01.021
- Davis, C. S., Ruiz, S., Glynn, P., Picariello, G., & Walley, A. Y. (2014). Expanded Access To Naloxone Among Firefighters, Police Officers, And Emergency Medical Technicians In Massachusetts. *American Journal of Public Health*, 104(8), 7–9. doi:10.2105/ajph.2014.302062
- Dube, S. R., Anda, R. F., Felitti, V. J., Edwards, V. J., & Croft, J. B. (2002). Adverse Childhood Experiences And Personal Alcohol Abuse As An Adult. *Addictive Behaviors*, 27(5), 713–725. doi:10.1016/s0306-4603(01)00204-0
- Dube, S. R., Felitti, V. J., Dong, M., Chapman, D. P., Giles, W. H., & Anda, R. F. (2003). Childhood Abuse, Neglect, And Household Dysfunction And The Risk Of Illicit Drug Use: The Adverse Childhood Experiences Study. *Pediatrics*, 111(3), 564–572. doi:10.1542/peds.111.3.564
- Dube, S. R., Miller, J. W., Brown, D. W., Giles, W. H., Felitti, V. J., Dong, M., & Anda, R. F. (2006). Adverse Childhood Experiences And The Association With Ever Using Alcohol And Initiating Alcohol Use During Adolescence. *Journal of Adolescent Health*, 38(4), 1–10. doi:10.1016/j.jadohealth.2005.06.006
- Fergusson, M. D., Boden, M. J., & Horwood J. L. (2006). Examining The Intergenerational Transmission Of Violence In A New Zealand Birth Cohort. *Child Abuse & Neglect*, 30, 89–108. doi:10.1016/j.chiabu.2005.10.006
- Fleeson, W., & Nofle E. E., (2008). The End Of The Person-Situation Debate: An Emerging Synthesis In The Answer To The Consistency Question. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(4): 1667–1684. doi:10.1111/j.1751-9004.2008.00122.x
- Franken, R. E., Gibson, K. J., & Rowland, G. L. (1992). Sensation Seeking And The Tendency To View The World As Threatening. *Personality and Individual Differences*, 13(1), 31–38. doi:10.1016/0191-8869(92)90214-a
- Fritz, K. N. (2019). *Police stress, depression, and substance use among police officers: a general strain perspective* (doctoral dissertation). University of Louisville, Louisville, Kentucky. Paimta iš <https://ir.library.louisville.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4532&context=etd>
- Gallagher, M. W., Smith, L. J., Tran, J. K., & Vujanovic, A. A. (2018). Posttraumatic Stress, Alcohol Use, And Alcohol Use Reasons In Firefighters: The Role Of Sleep Disturbance. *Comprehensive Psychiatry*, 87, 64–71. doi:10.1016/j.comppsy.2018.09.001

- Glockner, A., & Pachur, T. (2012). Cognitive Models Of Risky Choice: Parameter Stability And Predictive Accuracy Of Prospect Theory. *Cognition*, 123(1), 21–32. doi:10.1016/j.cognition.2011.12.002
- Goodman, A., Joyce, R., & Smith, J. P. (2011). The Long Shadow Cast By Childhood Physical And Mental Problems On Adult Life. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(15), 6032–6037. doi:10.1073/pnas.1016970108
- Gorta, A. (2009). Illegal Drug Use By Police Officers: Using Research And Investigations To Inform Prevention Strategies. *International Journal of Police Science & Management*, 11(1), 85–96. doi:10.1350/ijps.2009.11.1.112
- Haddock, C. K., Jahnke, S. A., Poston, W. S. C., Jitnarin, N., Kaipust, C. M., Tuley, B., & Hyder, M. L. (2012). Alcohol Use Among Firefighters In The Central United States. *Occupational Medicine*, 62(8), 661–664. doi:10.1093/occmed/kqs162
- Henke, A., & Hsu., L. (2018). The Impacts Of Education, Adverse Childhood Experience, And Nativity On Intimate Partner Violence. *Journal of Family and Economic*, 39, 310–322. doi:10.1007/s10834-017-9549-0
- Higgins, D. J., & McCabe, M. P. (2000). Multi-Type Maltreatment And The Long-Term Adjustment Of Adults. *Child Abuse Review*, 9(1), 6–18. doi:10.1002/(SICI)1099-0852(200001/02)9:1<6::AID-CAR579>3.0.CO;2-W
- Yimsaard, P., McNeill, A., Yong, H.-H., Cummings, K. M., Chung-Hall, J., Hawkins, S. S., ... Hitchman, S. C. (2020). Gender Differences In Reasons For Using Electronic Cigarettes And Product Characteristics: Findings From The 2018 ITC Four Country Smoking And Vaping Survey. *Nicotine & Tobacco Research*, 23(4), 678–686. doi:10.1093/ntr/ntaa196
- Yuan, C., Wang, Z., Inslicht, S. S., McCaslin, S. E., Metzler, T. J., Henn-Haase, C., ... Marmar, C. R. (2011). Protective Factors For Posttraumatic Stress Disorder Symptoms In A Prospective Study Of Police Officers. *Psychiatry Research*, 188(1), 45–50. doi:10.1016/j.psychres.2010.10.034
- Jamal, A., Phillips, E., Gentzke, A. S., Homa, D. M., Babb, S. D., King, B. A., & Neff, L. J. (2018). Current Cigarette Smoking Among Adults — United States, 2016. *MMWR. Morbidity and Mortality Weekly Report*, 67(2), 53–59. doi:10.15585/mmwr.mm6702a1
- Jankowski, M., Pinkas, J., Krzych-Falta, E., Wierzba, W., Gujski, M., Lusawa, A. ... Raciborski, F. (2021). The Prevalence Of Cigarette, E-Cigarette And Heated Tobacco Use Among Police Employees In Poland: A 2020 Cross-Sectional Survey. *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*, 34(5), 1–17. doi:10.13075/ijomeh.1896.01805
- Jejeebhoy, S. & Bott S. (2003). Non-Consensual Sexual Experiences Of Young People: A Review Of The Evidence From Developing Countries. *Population Council*, 16, 1–42. Paimta iš <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.175.9529&rep=rep1&type=pdf>

- Johnson, S. B., Riley, A. W., Granger, D. A., & Riis, J. (2013). The Science Of Early Life Toxic Stress For Pediatric Practice And Advocacy. *Pediatrics*, *131*(2), 319–327. doi:10.1542/peds.2012-0469
- Kales, S. N., Soteriades, E. S., Christoudias, S. G., & Christiani, D. C. (2003). Firefighters And On-Duty Deaths From Coronary Heart Disease: A Case Control Study. *Environmental Health*, *2*(1), 1–13. doi:10.1186/1476-069x-2-14
- Karpuškienė, V., Rasteniienė, A. ir Liepuonius, A. (2019). Alkoholio vartojimo įpročiai, aplinka ir pasekmės Lietuvoje. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, *18*, 59-73. Doi:10.15388/STEPP.2019.4
- Komarovskaya, I., Brown, A. D., Galatzer-Levy, I. R., Madan, A., Henn-Haase, C., Teater, J., Clarke, B. H., Marmar, C. R., & Chemtob, C. M. (2014). Early Physical Victimization Is A Risk Factor For Posttraumatic Stress Disorder Symptoms Among Mississippi Police And Firefighter First Responders To Hurricane Katrina. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, *6*(1), 92–96. doi:10.1037/a0031600
- Kong, G., Kuguru, K. E., & Krishnan-Sarin, S. (2017). Gender Differences In U.S. Adolescent E-Cigarette Use. *Current Addiction Reports*, *4*(4), 422–430. doi:10.1007/s40429-017-0176-5
- Kruschwitz, J. D., Simmons, A. N., Flagan, T., & Paulus, M. P. (2012). Nothing To Lose: Processing Blindness To Potential Losses Drives Thrill And Adventure Seekers. *Neuroimage*, *59*(3), 2850-2859. doi:10.1016/j.neuroimage.2011.09.048
- Lansford, J. E., & Dodge, K. A. (2008). Cultural Norms For Adult Corporal Punishment Of Children And Societal Rates Of Endorsement And Use Of Violence. *Parenting: Science and Practice*, *8*(3), 257–270. doi:10.1080/15295190802204843
- Laurinaitytė, I., Assini-Meytin, L. C., & Čunichina, K. (2022). Examining the Associations between Adverse Childhood Experiences, Health Risk Behaviours, and Psychological Well-Being in a Convenience Sample of Lithuanian University Students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *19*(6), 32-53. doi:10.3390/ijerph19063253
- Lydon-Staley, D. M., & Geier, C. F. (2017). Age-Varying Associations Between Cigarette Smoking, Sensation Seeking, And Impulse Control Through Adolescence And Young Adulthood. *Journal of Research on Adolescence*, *28*(2), 354–367. doi:10.1111/jora.12335
- Lietuvos statistikos departamentas (2020). *Lietuvos gyventojų sveikata (2020 m. leidimas)*. Paimta iš <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-gyventoju-sveikata-2020/rukymas>
- Martins, S. S., & Ghandour, L. A. (2017). Nonmedical Use Of Prescription Drugs In Adolescents And Young Adults: Not Just A Western Phenomenon. *World Psychiatry*, *16*(1), 102–104. doi:10.1002/wps.20350
- McDonald, A. R., Prost, S. G., Plassmeyer, M., & Oehme, K. (2021). The Contribution Of Adverse Childhood Experiences To Work-Related Stressors Among Law Enforcement Officers. *A Journal of Policy and Practice*, *0*(0), 1–19. doi:10.1093/police/paab047

- Miller-Perrin, C. L., Perrin, R. D., & Kocur, J. L. (2009). Parental Physical And Psychological Aggression: Psychological Symptoms In Young Adults. *Child Abuse & Neglect*, 33(1), 1–11. doi:10.1016/j.chiabu.2008.12.001
- Ney, P., Fung, T., & Wickett, A. (1994). The Worst Combinations Of Child Abuse And Neglect. *Child Abuse & Neglect*, 18, 705–715. doi:10.1016/0145-2134(94)00037-9
- Nicholson, N., Soane, E., Fenton-O’Creevy, M., & Willman, P. (2005). Personality and Domain-Specific Risk Taking. *Journal of Risk Research*, 8(2), 157–176. doi:10.1080/1366987032000123856
- Norman, R. E., Byambaa, M., De, R., Butchart, A., Scott, J., & Vos, T. (2012). The Long-Term Health Consequences Of Child Physical Abuse, Emotional Abuse, And Neglect: A Systematic Review And Meta-Analysis. *PLoS Medicine*, 9(11), 1-31. doi:10.1371/journal.pmed.1001349
- North, C. S., Tivis, L., McMillen, J. C., Pfefferbaum, B., Spitznagel, E. L., Cox, J., ... Smith, E. M. (2002). Psychiatric Disorders In Rescue Workers After The Oklahoma City Bombing. *American Journal of Psychiatry*, 159(5), 857–859. doi:10.1176/appi.ajp.159.5.857
- Otte, C., Neylan, T. C., Pole, N., Metzler, T., Best, S., Henn-Haase, C., ... Marmar, C. R. (2005). Association Between Childhood Trauma And Catecholamine Response To Psychological Stress In Police Academy Recruits. *Biological Psychiatry*, 57(1), 27–32. doi:10.1016/j.biopsych.2004.10.009
- Peltzer, K., Pengpid, S., Yung, T. K. C., Aounallah-Skhiri, H., & Rehman, R. (2015). Comparison Of Health Risk Behavior, Awareness, And Health Benefit Beliefs Of Health Science And Non-Health Science Students: An International Study. *Nursing & Health Sciences*, 18(2), 180–187. doi:10.1111/nhs.12242
- Perrott, S. B., & Blenkarn, B. D. (2015). Motivation, Sensation Seeking, And The Recruitment Of Volunteer Firefighters. *International Journal of Emergency Services*, 4(2), 242–257. doi:10.1108/ijes-12-2013-0025
- Próchniak, P. (2009). Polish Police Officers: Personality And Risk Taking. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 24(2), 104–107. doi:10.1007/s11896-009-9049-8
- Próchniak, P. (2014). The Structure Of Personality Constructs Among Police Officers From Special Force KFOR. *American Journal of Applied Psychology*, 3(6), 159-165. doi:10.11648/j.ajap.20140306.17
- Ramiro, L. S., Madrid, B. J., & Brown, D. W. (2010). Adverse Childhood Experiences (ACE) And Health-Risk Behaviors Among Adults In A Developing Country Setting. *Child Abuse & Neglect*, 34(11), 842–855. doi:10.1016/j.chiabu.2010.02.012
- Salminen, S., & Heiskanen, M. (1997). Correlations Between Traffic, Occupational, Sports And Home Accidents. *Accident Analysis & Prevention*, 29(1), 33–36. doi:10.1016/S0001-4575(96)00059-0
- Schmidt, B., & Hewig, J. (2015). Paying Out One Or All Trials: A Behavioral Economic Evaluation Of Payment Methods In A Prototypical Risky Decision Study. *The Psychological Record*, 65(2), 245–250. doi:10.1007/s40732-014-0112-1

- Sherwood, L., Hegarty, S., Vallieres, F., Hyland, P., Murphy, J., Fitzgerald, G., & Reid, T. (2019). Identifying The Key Risk Factors For Adverse Psychological Outcomes Among Police Officers: A Systematic Literature Review. *Journal of Traumatic Stress, 32*(5), 688–700. doi:10.1002/jts.22431
- Shin, S. H., Conley, D., Ksinan Jiskrova, G., & Wills, T. A. (2019). Adverse Childhood Experiences And E-Cigarette Use During Young Adulthood. *The American Journal on Addictions, 28*(4), 303-310 doi:10.1111/ajad.12890
- Slovic, P. (2000). What Does It Mean To Know A Cumulative Risk? Adolescents' Perceptions Of Short-Term And Long-Term Consequences Of Smoking. *Journal of Behavioral Decision Making, 13*(2), 259–266. doi:10.1002/(SICI)1099-0771(200004/06)13:23.3.CO;2-Y
- Stanley, I. H., Boffa, J. W., Hom, M. A., Kimbrel, N. A., & Joiner, T. E. (2017). Differences In Psychiatric Symptoms And Barriers To Mental Health Care Between Volunteer And Career Firefighters. *Psychiatry Research, 247*, 236–242. doi:10.1016/j.psychres.2016.11.037
- Stehman, P. (2011). Risk Taking Behaviors And Attitudes In The U.S. Fire Service. *National Fire Academy*, 1–64. Paimta iš <https://www.hsdl.org/?abstract&did=718805>
- Stephoe, A., Wardle, J., Cui, W., Baban, A., Glass, K., Pelzer, K. ... Tsuda, A. (2002). An International Comparison Of Tobacco Smoking, Beliefs And Risk Awareness In University Students From 23 Countries. *Addiction, 97*(12), 1561–1571. doi:10.1046/j.1360-0443.2002.00269.x
- Stimburytė, G. (2020). *Neigiamų vaikystės patirčių įtaka jaunų žmonių (20-30 metų amžiaus) savivertei* (Magistro darbas). Kaunas: Lietuvos sveikatos mokslų universitetas. Paimtas iš <https://www.lsmu.lt/cris/bitstream/20.500.12512/107340/1/Mano%20MAGISTRAS%20geras%20%28taisyta%2005-14%29-converted%20%281%29.pdf>
- Strine, T. W., Edwards, V. J., Dube, S. R., Wagenfeld, M., Dhingra, S., Prehn, A., ... Croft, J. B. (2012). The Mediating Sex-Specific Effect Of Psychological Distress On The Relationship Between Adverse Childhood Experiences And Current Smoking Among Adults. *Substance Abuse Treatment, Prevention and Policy, 7*(1), 30. doi:10.1186/1747-597x-7-30
- Trickett, E. J. (1998). Towards A Framework For Defining And Resolving Ethical Issues In The Protection Of Communities Involved In Primary Prevention Projects. *Ethics and Behavior, 8*(4), 321–337. doi:10.1207/s15327019eb0804_5
- Upadhyaya, H. P., Kroutil, L. A., Deas, D., Durell, T. M., Van Brunt, D. L., & Novak, S. P. (2010). Stimulant Formulation And Motivation For Nonmedical Use Of Prescription Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder Medications In A College-Aged Population. *The American Journal on Addictions, 19*(6), 569–577. doi:10.1111/j.1521-0391.2010.00078.x
- Veazie, M. A., & Smith, G. S. (2000). Heavy Drinking, Alcohol Dependence, And Injuries At Work Among Young Workers In The United States Labor Force. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research, 24*(12), 1811–1819. doi:10.1111/j.1530-0277.2000.tb01985.x

- Violanti, J. M., Charles, L. E., McCanlies, E., Hartley, T. A., Baughman, P., Andrew, M. E. ... Burchfiel, C. M. (2017). Police Stressors And Health: A State-Of-The-Art Review. *Policing*, 40(4), 642–656. doi:10.1108/PIJPSM-06-2016-0097
- Virbalis, J. (2014). Narkotikų vartojimas ir prevencija mokykloje: mokinių, mokytojų, tėvų ir policijos pareigūnų vertinimas (Magistro baigiamasis darbas). *Lietuvos Edukologijos Universitetas*. Paimta iš <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:2177762/datastreams/MAIN/content>
- Walker, L. E. A. (1994). *Abused women and survivor therapy: A practical guide for the psychotherapist*. Washington: American Psychological Association.
- Wande, D. P., Mwakanyamale, A. A., & Yizhen, Y. (2018). Multi-Type Child Maltreatment: Prevalence And Its Relationship With Self-Esteem Among Secondary School Students In Tanzania. *BMC Psychology*, 6(1), 1–8. doi:10.1186/s40359-018-0244-1
- Watts-English, T., Fortson, B. L., Gibler, N., Hooper, S. R., & De Bellis, M. D. (2006). The Psychobiology Of Maltreatment In Childhood. *Journal of Social Issues*, 62(4), 717–736. doi:10.1111/j.1540-4560.2006.00484.x
- Weber, E. U., Blais, A. R., & Betz, N. E. (2002). A Domain-Specific Risk-Attitude Scale: Measuring Risk Perceptions And Risk Behaviors. *Journal of Behavioral Decision Making*, 15(4), 263–290. doi:10.1002/bdm.414
- Wilson, D., Ashton, J., & Sharp, D. (2001). *What everyone in Britain should know about the police*. London: Blackstone Press Ltd.
- World Health Organization (2013). *Health 2020: a European policy framework supporting action across government and society for health and well-being*. Paimta iš https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0006/199536/Health2020-Short.pdf
- World Health Organization (2020). *Adverse Childhood Experiences International Questionnaire (ACE-IQ)*. Paimta iš [https://www.who.int/publications/m/item/adverse-childhood-experiences-international-questionnaire-\(ace-iq\)](https://www.who.int/publications/m/item/adverse-childhood-experiences-international-questionnaire-(ace-iq))
- World Health Organization. (2019). Lithuania. Trends in alcohol consumption 2016. Paimta iš https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0018/402192/ACHP_FS_Lithuania.pdf
- Xiao, Q., Dong, M.X., Yao, J., Li, W.X., & Ye, D.Q. (2008). Parental Alcoholism, Adverse Childhood Experiences, And Later Risk Of Personal Alcohol Abuse Among Chinese Medical Students. *Biomedical and Environmental Sciences*, 21(5), 411–419. doi:10.1016/s0895-3988(08)60062-8
- Xu, S., Luo, L., Xiao, Z., Zhao, K., Wang, H., Wang, C., & Rao, H. (2019). High Sensation Seeking Is Associated With Behavioral And Neural Insensitivity To Increased Negative Outcomes During Decision-Making Under Uncertainty. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, 19, 1352–1363. doi:10.3758/s13415-019-00751-x

- Zahlan, L., Ghandour, L., Yassin, N., Afifi, R., & Martins, S. S. (2014). Double Trouble: Exploring The Association Between Waterpipe Tobacco Smoking And The Nonmedical Use Of Psychoactive Prescription Drugs Among Adolescents. *Drug and Alcohol Dependence*, *145*, 217–223. doi:10.1016/j.drugalcdep.2014.10.020
- Zale, E. L., Maisto, S. A., & Ditre, J. W. (2015). Interrelations Between Pain And Alcohol: An Integrative Review. *Clinical Psychology Review*, *37*, 57–71. doi:10.1016/j.cpr.2015.02.005
- Zeisberger, S., Vrecko, D., & Langer, T. (2012). Measuring The Time Stability Of Prospect Theory Preferences. *Theory and Decision*, *72*(3), 359–386. doi:10.1007/s11238-010-9234-3
- Zuckerman, M. (1994). *Behavioral expressions and biosocial bases of sensation seeking*. New York: University Press.
- Zuckerman, M. (2007). *Sensation Seeking and Risky Behavior*. Washington: American Psychological Association.
- Zuckerman, M., & Aluja, A. (2014). Measures of Sensation Seeking. In G. J. Boyle, D. H. Saklovske, G. Matthews (Eds.), *Personality and Social Psychological Constructs* (pp. 352–380). Oxford: Academic Press. doi:10.1016/B978-0-12-386915-9.00013-9
- Žukauskas, G., Rukšenas, O., Grigaliuniene, V., Burba, B., & Mitchell, J. T. (2009). A Study Of Stress Affecting Police Officers In Lithuania. *International Journal of Emergency Mental Health*, *11*(4), 205–214. Paimta iš <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/20524505>

PRIEDAI

1 priedas. Informuoto sutikimo pavyzdys

Sveiki, esu Berta Tonkich-Balaikė, Vilniaus universiteto teisės psichologijos magistro studijų antro kurso studentė. Rašau baigiamąjį darbą, kurio tikslas plačiau sužinoti apie ugniagesių gelbėtojų bei policijos pareigūnų rizikingo elgesio, nepalankių vaikystės patirčių bei asmenybės bruožų sąsajas. Anketoje pateikti klausimai neturi nei teisingų, nei neteisingų atsakymų, nes svarbi yra Jūsų nuomonė ir turėta patirtis. Maloniai kviečiu dalyvauti, užtruksite apie 15 min.

Anketa yra anoniminė, todėl galite nuoširdžiai atsakyti į pateiktus klausimus. Jūsų atsakymai bus naudojami tik apibendrinti mokymosi tikslais magistro darbe. Iš anksto dėkoju už Jūsų atsakymus.

Pradedami apklausą Jūs sutinkate joje dalyvauti, tačiau bet kada galite persigalvoti ir atsisakyti toliau atsakinėti į klausimus.

Jei kiltų klausimų dėl tyrimo procedūros ar tyrimo rezultatų, galite su manimi susisiekti el. paštu: tonkich.balaike@gmail.com.

2 priedas. Tyrimo kintamųjų Kolmogorov-Smirnov testas ir asimetrijos koeficientas

	Asimetrijos koeficientas		Kolmogorov-Smirnov ^a		
	r	df	r	df	p
Bendras aštrių pojūčių siekimas	0,02	0,17	0,08	203	0,002
Smurto stebėjimas	0,94	0,17	0,17	203	<0,001
Emocinis smurtas	0,62	0,17	0,19	203	<0,001
Fizinis smurtas	1,41	0,34	0,28	203	<0,001
Nepriežiūra	3,68	0,17	0,50	203	<0,001
Seksualinis smurtas	8,87	0,17	0,53	203	<0,001
Netinkamas elgesys vaikystėje	1,09	0,17	0,12	203	<0,001

Pastaba: r – koreliacijos koeficientas, df – laisvės laipsniai, p – reikšmingumo lygmuo.

3 priedas. Tyrimo dalyvių cigarečių rūkymo skirtumai priklausomai nuo nepalankių vaikystės patirčių ir aštrių pojūčių siekimo

	Vidurkinis rangas (n)		Z	p	Vidurkinis rangas (n)		Z	p
	Rūkė cigaretes	Niekada nerūkė cigarečių			Per pastarąsias 30 d. rūkė cigaretes	Per pastarąsias 30 d. nerūkė cigarečių		
Smurto stebėjimas	102,95 (166)	97,73 (37)	0,50	0,617	87,95 (56)	88,03 (119)	- 0,01	0,992
Emocinis smurtas	102,02 (166)	101,89 (37)	0,01	0,990	87,65 (56)	88,16 (119)	- 0,06	0,948
Fizinis smurtas	100,24 (166)	109,91 (37)	- 0,97	0,330	82,72 (56)	90,48 (119)	- 1,02	0,306
Seksualinis smurtas	102,33 (166)	100,50 (37)	0,82	0,411	89,62 (56)	87,24 (119)	1,29	0,198
Nepriežiūra	103,13 (166)	96,95 (37)	0,1	0,319	85,77 (56)	89,05 (119)	- 0,67	0,503
Netinkamas elgesys vaikystėje	109,19 (166)	69,76 (37)	3,7	<0,001	86,12 (56)	88,89 (119)	- 0,34	0,735
Šeimos disfunkcijos	102,65 (166)	99,08 (37)	0,4	0,717	81,71 (56)	90,96 (119)	- 1,22	0,224
Aštrių pojūčių siekimas	102,05 (166)	101,76 (37)	0,03	0,978	89,34 (56)	87,37 (119)	0,24	0,810

Pastaba: p – reikšmingumo lygmuo, Z – Z testo koeficientas, n – imties dalis. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

4 priedas. Tyrimo dalyvių el. cigarečių rūkymo skirtumai priklausomai nuo nepalankių vaikystės patirčių ir aštrių pojūčių siekimo

	Vidurkinis rangas (n)				Vidurkinis rangas (n)			
	Rūkė el. cigaretės	Niekada nerūkė el. cigarečių	Z	p	Per pastarąsias 30 d. rūkė el. cigaretės	Per pastarąsias 30 d. nerūkė el. cigarečių	Z	p
Smurto stebėjimas	102,32 (96)	101,71 (107)	0,08	0,940	67,39(40)	62,44(87)	0,72	0,473
Emocinis smurtas	105,61 (96)	98,76 (107)	0,87	0,386	69,91(40)	61,28(87)	1,27	0,202
Fizinis smurtas	102,70 (96)	101,37 (107)	0,17	0,862	69,60(40)	61,43(87)	0,21	0,207
Seksualinis smurtas	103,67 (96)	100,50 (107)	1,84	0,066	64,10(40)	63,95(87)	0,08	0,937
Nepriežiūra	104,99 (96)	99,32 (107)	1,18	0,237	65,10(40)	63,49(87)	0,39	0,699
Netinkamas elgesys vaikystėje	104,65 (96)	99,63 (107)	0,61	0,542	68,95(40)	61,72(87)	1,03	0,303
Šeimos disfunkcijos	100,27 (96)	103,55 (107)	- 0,43	0,667	61,41(40)	65,19(87)	- 0,58	0,559
Aštrių pojūčių siekimas	114,18 (96)	97,07 (107)	2,80	0,005	68,88(40)	61,76(87)	1,01	0,311

Pastaba: p – reikšmingumo lygmuo, Z – Z testo koeficientas, n – imties dalis. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

5 priedas. Tyrimo dalyvių narkotinių medž. ir vaistų ne pagal paskirtį vartojimo skirtumai priklausomai nuo nepalankių vaikystės patirčių ir aštrių pojūčių siekimo

	Vidurkiniai rangai (n)				Vidurkiniai rangai (n)			
	Vartotojo narkotinė s medž.	Niekada nevartotojo narkotinių medž.	Z	p	Vartotojo vaistus ne pagal paskirtį	Niekada nevartotojo vaistų ne pagal paskirtį	Z	p
Smurto stebėjimas	103,74 (27)	101,73 (176)	0,17	0,866	109,80 (5)	101,80 (198)	0,31	0,759
Emocinis smurtas	117,28 (27)	99,66 (176)	1,52	0,130	113,10 (5)	101,72 (198)	0,45	0,655
Fizinis smurtas	110,37 (27)	100,72 (176)	0,86	0,392	111,50 (5)	101,76 (198)	0,39	0,694
Seksualinis smurtas	104,28 (27)	104,28 (176)	1,03	0,301	100,50 (5)	102,04 (198)	- 0,28	0,782
Nepriežiūra	96,26 (27)	102,88 (176)	- 0,94	0,347	107,00 (5)	101,87 (198)	0,33	0,740
Netinkamas elgesys vaikystėje	109,44 (27)	100,86 (176)	0,71	0,479	111,60 (5)	101,76 (198)	0,37	0,711
Šeimos disfunkcijos	97,93 (27)	102,63 (176)	- 0,42	0,675	107,40 (5)	101,86 (198)	0,22	0,822
Aštrių pojūčių siekimas	147,52 (27)	95,02 (176)	4,33	<0,001	101,90 (5)	102,00 (198)	- 0,00	0,997

Pastaba: p – reikšmingumo lygmuo, Z – Z testu koeficientas, n – imties dalis. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

6 priedas. Tiriamųjų pastarųjų 30 d. cigarečių ir el. cigarečių rūkymo dažnumo grupių palyginimas pagal patirtus nepalankius vaikystės išgyvenimus ir aštrių pojūčių siekimą

Vidurkinis rangas (n)						
	Rečiau nei vieną kartą per savaitę	Bent vieną kartą per savaitę	Keletą kartų per savaitę	Kasdien arba beveik kasdien	X²(df)	p
Cigarečių rūkymo dažnumas						
Smurto stebėjimas	24,61 (9)	24,33 (3)	36,50 (5)	30,10 (41)	2,04(3)	0,564
Emocinis smurtas	30,17 (9)	25,67 (3)	33,70 (5)	29,12 (41)	0,57(3)	0,903
Fizinis smurtas	31,39 (9)	16,50 (3)	26,60 (5)	30,39 (41)	2,66(3)	0,447
Seksualinis smurtas	31,67 (9)	28,50 (3)	28,50 (5)	29,22 (41)	1,88(3)	0,598
Nepriežiūra	26,50 (9)	26,50 (3)	32,70 (5)	29,99 (41)	2,12(3)	0,548
Netinkamas elgesys vaikystėje	28,78 (9)	19,33 (3)	33,70 (5)	29,89 (41)	1,44(3)	0,696
Šeimos disfunkcijos	28,28 (9)	24,33(3)	28,30 (5)	30,29 (41)	0,55(3)	0,908
Aštrių pojūčių siekimas	40,44 (9)	21,00 (3)	24,30 (5)	28,35 (41)	5,23(3)	0,156
El. cigarečių rūkymo dažnumas						
Smurto stebėjimas	21,17 (6)	16,13 (4)	20,64 (7)	20,18 (22)	0,57(3)	0,902
Emocinis smurtas	25,25 (6)	12,75 (4)	19,00 (7)	20,20 (22)	3,17(3)	0,366
Fizinis smurtas	28,42 (6)	13,75 (4)	18,36 (7)	19,36 (22)	5,33(3)	0,149
Seksualinis smurtas	19,50 (6)	19,50 (4)	19,50 (7)	20,39 (22)	0,77(3)	0,856
Nepriežiūra	18,83 (6)	17,00 (4)	23,07 (7)	19,61 (22)	2,06(3)	0,560
Netinkamas elgesys vaikystėje	26,33 (6)	12,50 (4)	19,71 (7)	19,73 (22)	3,61(3)	0,307
Šeimos disfunkcijos	25,67 (6)	18,75 (4)	23,57 (7)	17,55 (22)	3,91(3)	0,271
Aštrių pojūčių siekimas	30,92 (6)	10,13 (4)	20,36 (7)	18,70 (22)	8,84(3)	0,031

Pastaba: p – reikšmingumo lygmuo, df – laisvės laipsniai, X² – chi kvadratu, n – imties dalis.

Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

7 priedas. Rizikingo elgesio formų pasireiškimo skirtumai priklausomai nuo šeimos narių turėtų elgesio, psichologinių ar sveikatos problemų

	Turėjo šeimos narį, kuris turėjo psichotropinių medž. vartojimo problemų			Turėjo teistą šeimos narį					Turėjo šeimos narį, kuris turėjo psichikos sutrikimų						
	Taip n(%)	Ne n(%)	X ²	df	p	Taip n(%)	Ne n(%)	X ²	df	p	Taip n(%)	Ne n(%)	X ²	df	p
Rūkė cigaretes	56(87,5)	110(79,1)				4(66,7)	162(82,2)				12(80)	154(81,9)			
Niekada nerūkė cigarečių	8(12,5)	29(20,9)	2,06	1	0,152	2(33,3)	35(17,8)	0,95	1	0,331	3(20)	34(18,1)	0,03	1	0,853
Iš viso	65(100)	139(100)				6(100)	197(100)				15(100)	188(100)			
Rūkė el. cigaretes	29(45,3)	67(48,2)				4(66,7)	92(46,7)				6(40)	90(47,9)			
Niekada nerūkė el. cigarečių	35(54,7)	72(51,8)	0,15	1	0,702	2(33,3)	105(53,3)	0,93	1	0,335	9(60)	98(52,1)	0,34	1	0,557
Iš viso	64(100)	139(100)				6(100)	197(100)				15(100)	188(100)			
Vartojo alkoholį	63(98,4)	138(99,3)				6(100)	195(99)				15(100)	186(98,9)			
Niekada nevartojo alkoholio	1(1,6)	1(0,7)	0,32	1	0,572	0(0)	2(1)	0,06	1	0,804	0(0)	2(1,1)	0,16	1	0,688
Iš viso	64(100)	139(100)				6(100)	197(100)				15(100)	188(100)			
Vartojo narkotines medž.	10(15,6)	17(12,2)				1(16,7)	26(13,2)				1(6,7)	26(13,8)			
Niekada nevartojo narkotinių medž.	54(84,4)	122(87,8)	0,44	1	0,508	5(83,3)	171(86,8)	0,06	1	0,805	14(93,3)	162(86,2)	0,62	1	0,432
Iš viso	64(100)	139(100)				6(100)	197(100)				15(100)	188(100)			
Vartojo vaistus	2(3,1)	3(2,2)				0(0)	5(2,5)				0(0)	5(2,7)			
Niekada nevartojo vaistų	62(96,9)	136(97,8)	0,17	1	0,680	6(100)	192(97,5)	0,16	1	0,693	15(100)	183(97,3)	0,41	1	0,522
Iš viso	64(100)	139(100)				6(100)	197(100)				15(100)	188(100)			

Pastaba: p – reikšmingumo lygmuo, df – laisvės laipsniai, x² – Pearson chi kvadratu, n – imties dalis.

8 priedas. Rizikingo elgesio formų pasireiškimo skirtumai priklausomai nuo vaikystėje patirtos tėvų (globėjų) netekties ir tėvų (globėjų) skyrų

	Tėvų(globėjų) skyrybos					Tėvų(globėjų) mirtis				
	Taip	Ne	X ²	df	P	Taip	Ne	X ²	df	p
	n (%)					n (%)				
Rūkė cigaretes	30 (85,7)	136 (81)				28 (73,7)	138 (83,6)			
Niekada nerūkė cigarečių	5 (14,3)	32 (19)	0,44	1	0,507	10 (26,3)	27 (16,4)	2,05	1	0,152
Iš viso	35 (100)	168 (100)				38 (100)	165 (100)			
Rūkė el. cigaretes	16 (45,7)	80 (47,6)				18 (47,4)	78 (47,3)			
Niekada nerūkė el. cigarečių	19 (54,3)	88 (52,4)	0,04	1	0,837	20 (52,6)	87 (52,7)	0,00	1	0,992
Iš viso	35 (100)	168 (100)				38 (100)	165 (100)			
Vartojo alkoholį	35 (100)	166 (98,8)				37 (97,4)	164 (99,4)			
Niekada nevartojo alkoholio	0 (0)	2 (1,2)	0,42	1	0,517	1 (2,6)	1 (0,6)	1,3	1	0,254
Iš viso	35 (100)	168 (100)				38 (100)	165 (100)			
Vartojo narkotines medž.	2 (5,7)	25 (14,9)				3 (7,9)	24 (14,5)			
Niekada nevartojo narkotinių medž.	33 (94,3)	143 (85,1)	2,11	1	0,146	35 (92,1)	141 (85,5)	1,18	1	0,276
Iš viso	35 (100)	168 (100)				38 (100)	165 (100)			
Vartojo vaistus	1 (2,9)	4 (2,4)				1 (2,6)	4 (2,4)			
Niekada nevartojo vaistų	34 (97,1)	164 (100)	0,03	1	0,869	37 (97,4)	161 (97,6)	0,01	1	0,941
Iš viso	35 (100)	168 (100)				38 (100)	165 (100)			

Pastaba: p – reikšmingumo lygmuo, df – laisvės laipsniai, X² – Pearson chi kvadratu, n – imties dalis.

9 priedas. Nepalankių vaikystės patirčių skirtumai tarp turėjusių ir neturėjusių šeimos disfunkcijas

	Turėjo šeimos narį, kuris turėjo psichotropinių medž. vartojimo problemų				Turėjo teistą šeimos narį				Tėvų(globėjų) skyrybos			
	Taip	Ne	Z	p	Taip	Ne	Z	p	Taip	Ne	Z	p
	Vidurkinis rangas (n)				Vidurkinis rangas (n)				Vidurkinis rangas (n)			
Smurto stebėjimas	137,2 (64)	85,8 (139)	5,93	<0,001	150,3 (6)	100,5 (197)	2,09	0,037	130,4 (35)	96,08 (168)	3,21	0,001
Emocinis smurtas	120,7 (64)	93,4 (139)	3,21	0,001	154,9 (6)	100,4 (197)	2,34	0,019	112,5 (35)	99,80 (168)	1,22	0,223
Fizinis smurtas	117,9 (64)	94,7 (139)	2,81	0,005	126,7 (6)	101,2 (197)	1,12	0,261	126,1 (35)	96,98 (168)	2,87	0,004
Nepriežiūra	125,6 (64)	91,1 (139)	6,71	<0,001	126,1 (6)	101,3 (197)	1,76	0,079	118,5 (35)	98,56 (168)	3,15	0,002
Seksualinis smurtas	102,1 (64)	102 (139)	0,07	0,941	100,5 (6)	102 (197)	-0,30	0,761	103,4 (35)	101,7 (168)	0,75	0,454
Netinkamas elgesys vaikystėje	134,6 (64)	87 (139)	5,38	<0,001	153,2 (6)	100,4 (197)	2,17	0,030	129,7 (35)	96,22 (168)	3,08	0,002
Šeimos disfunkcijos	160,86 (64)	74,90 (139)	10,49	0,000	184(6)	99,50(197)	3,76	<0,001	167,17 (35)	88,42 (168)	7,81	<0,001

Pastaba: p – reikšmingumo lygmuo, Z – Z testo koeficientas, n – imties dalis. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

10 priedas. Rizikingo elgesio formų pasireiškimo skirtumai tarp vyrų ir moterų

	Moterys	Vyrai	X ²	df	p
	n(%)				
Rūkė cigaretes	55 (80,9)	111 (82,2)			
Niekada nerūkė cigarečių	13 (35,1)	24 (17,8)	0,05	1	0,815
Iš viso	68 (100)	135 (100)			
Per pastarįsias 30 d. rūkė cigaretes	20 (35,1)	36 (30,5)			
Per pastarįsias 30 d. nerūkė cigarečių	37 (64,9)	82 (69,5)	0,37	1	0,543
Iš viso	57 (100)	118 (100)			
Rūkė el. cigaretes	39 (57,4)	57 (42,2)			
Niekada nerūkė el. cigarečių	29 (42,6)	78 (57,8)	4,15	1	0,042
Iš viso	68 (100)	135 (100)			
Per pastarįsias 30 d. rūkė el. cigaretes	18 (39,1)	22 (27,2)			
Per pastarįsias 30 d. nerūkė el. cigarečių	28 (60,9)	59 (72,8)	1,95	1	0,163
Iš viso	46 (100)	81 (100)			
Vartojo alkoholį	68 (100)	133 (98,5)			
Niekada nevartojo alkoholio	0 (0)	2 (1,5)	1,02	1	0,313
Iš viso	68 (100)	135 (100)			
Per pastarįsias 30 d. vartojo alkoholį	51 (75)	109 (81,3)			
Per pastarįsias 30 d. nevartojo alkoholio	17 (25)	25 (18,7)	1,10	1	0,294
Iš viso	68 (100)	135 (100)			
Vartojo narkotines medž.	5 (7,4)	22 (16,3)			
Niekada nevartojo narkotinių medž.	63 (92,6)	113 (83,7)	3,14	1	0,077
Iš viso	68 (100)	135 (100)			
Vartojo vaistus ne pagal paskirtį	2 (2,9)	3 (2,2)			
Niekada nevartojo vaistų ne pagal paskirtį	66 (97,1)	132 (97,8)	0,1	1	0,755
Iš viso	68 (100)	135 (100)			

Pastaba: p – reikšmingumo lygmuo, df – laisvės laipsniai, X² – Pearson chi kvadratu, n – imties dalis. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

11 priedas. Aštrių pojūčių siekimo ir nepalankių vaikystės patirčių skirtumai tarp PD ir PAGD pareigūnų

	PD	PAGD	Z	p
	Vidurkinis rangas (n)			
Smurto stebėjimas	109,78(63)	98,50(140)	-1,29	0,196
Emocinis smurtas	110,04(63)	98,38(140)	-1,37	0,172
Fizinis smurtas	100,07(63)	102,87(140)	0,34	0,736
Seksualinis smurtas	103,71(63)	101,23(140)	-1,33	0,182
Nepriežiūra	105,07(63)	100,62(140)	-0,86	0,389
Netinkamas elgesys vaikystėje	107,53(63)	99,51(140)	-0,90	0,367
Šeimos disfunkcijos	103,87(63)	101,16(140)	-0,33	0,741
Aštrių pojūčių siekimas	112,06(63)	97,48(140)	-1,64	0,101

Pastaba: p – reikšmingumo lygmuo, Z – Z testo koeficientas, n – imties dalis.

12 priedas. Aštrių pojūčių siekimo bei patirtų nepalankių vaikystės patirčių skirtumai priklausomai nuo darbo pobūdžio

	Administracijos darbuotojai	Reaguojantys į iškvietimus	Z	p
	Vidurkinis rangas (n)			
Smurto stebėjimas	99,58 (98)	104,26 (105)	-0,58	0,562
Emocinis smurtas	104,09 (98)	100,05 (105)	0,51	0,609
Fizinis smurtas	96,87 (98)	106,79 (105)	-1,23	0,196
Nepriežiūra	100,17 (98)	103,71 (105)	-0,74	0,460
Seksualinis smurtas	102,57 (98)	101,47 (105)	0,63	0,525
Netinkamas elgesys vaikystėje	100,80 (98)	103,12 (105)	-0,28	0,777
Šeimos disfunkcijos	106,79 (98)	97,53 (105)	1,21	0,225
Aštrių pojūčių siekimas	94,27 (98)	109,22 (105)	-1,815	0,069

Pastaba: p – reikšmingumo lygmuo, Z – Z testo koeficientas, n – imties dalis.